

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANZ TEZİ

EL BURHAN fi ULUMİL KUR'AN ve EL-İTKAN fi
ULUMİL KUR'AN'IN KURAN TARİHİ YÖNÜNDEN
İNCELENMESİ ve DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuba EKİCİ

Danışman
Prof. Dr. Ömer DUMLU

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “El Burhan fi Ulumil Kur’an ve El-İtkan fi Ulumil Kur’an’ın Kuran Tarihi Yönünden İncelenmesi ve Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

...../...../.....

Tuba EKİCİ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

El Burhan fi Ulumil Kur'an ve El-İtkan fi Ulumil Kur'an'ın Kuran Tarihi
Yönünden İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Tuba EKİCİ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Programı

Sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda Kur'ân ilimlerinde önemli yere sahip olan Zerkeşi'nin El Burhan fi Ulumil Kur'an ve Suyuti'nin El-İtkan fi Ulumil Kur'an adlı eserleri Kur'ân tarihi yönünden incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân'ın temel özellikleri ve Kur'ân tarihini oluşturan konular belirlenmiştir.

İkinci bölümde Hz. Peygamber döneminde Kur'an tarihi oluşturan bölümlerden ilk nazil olan ayetler, son nazil olan ayetler, vahyin kaydedilmesi konuları rivayetlere dayalı olarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Sahabe dönemi Kur'ân tarihini oluşturan Kur'ân'ın cemi, Kur'ân'ı Kerimin kitap haline getirilmesi, çoğaltılması, ayetlerin ve sûrelerin tertibi, ayet ve sûrelerin sayıları, Sahabeye ait müstakil Mushaflar konuları incelenmiştir.

Dördüncü bölümde sahabe sonrası dönemde Kur'ân Tarihini oluşturan konular, Ahruf-i Seba, yedi harfe izin verilmesi, Hz. Osman Mushafı ve yedi harf, kıraatlar, Kur'ân'ın noktalanması ve şekli konuları incelenmiştir.

Sonuç kısmında ise dört bölümün değerlendirilmesi yapılarak varılan sonuçlar açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zerkeşi, Suyuti, el-Burhân, el-İtkân, Kur'ân Tarihi.

ABSTRACT

Master's Thesis

Analysis and Evaluation of Al Burhan fi Ulumil Kur'an and Al-İtkan fi Ulumil-Kur'an in terms of History of Qur'an

Tuba EKİCİ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Tafsir Program

In this study, Zerkeşi's "Al Burhan fi Ulumil Kur'an" and Suyuti's "Al-İtkan fi Ulumil Kur'an" are tried to be analyze which has important place in eighth and ninth century within the scope of Qur'an sciences. These Works are studied with the perspective of history of Qur'an.

This thesis includes a introduction, four body parts and a conclusion, in the introduction part; information about the subject, method and sources of the research are given.

In the first chapter, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an, the main features of el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an and the subjects that make up the history of the Qur'an are determined.

In the second section, first versicles which are constitutive of Qur'an's initial chapters, last versicles and recording of divine inspiration in the period of prophet Muhammad are analyzed according to the religious narrations.

In the third section, gathering together of Qur'an's which creates the history of companion period of Qur'an, rendering Qur'an as a book, reproducing of versicles and surahs, and issues about collection of sheets which belongs to companion are all analyzed.

In the forth section, after the period of companion subjects that composing history of Qur'an Ahrufi seba, allowing to seven letters, collection by Hz. Osman and seven letters, reading Qur'an aloud and punctuation of Qur'an are analyzed.

In the conclusion section, results are explained while making consideration of four parts.

Keywords: Zerkeshi, Suyuti, el-Burhân, el-Îtkân, History of Quran.

**Eİ BURHAN fî ULUMİL KUR’AN ve Eİ-İTKAN fî ULUMİL KUR’AN’IN
KUR’AN TARİHİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ ve DEĞERLENDİRİLMESİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**Eİ BURHAN fî ULUMİL KUR’AN ve Eİ-İTKAN fî ULUMİL KUR’AN’IN
TEMEL ÖZELLİKLERİ ve KUR’AN TARİHİ**

1.1. ZERKEŞÎ VE el-BURHÂN’I	3
1.2. SUYÛTÎ VE el-İTKÂN’I	4
1.2.1. el-Burhân ve el-İtkân’ın Ortak İşledikleri Konular	5
1.2.2 el-Burhân ve el-İtkân’da Ortak Olmayan Başlıklar	8
1.3. KUR’ÂN TARİHİ	9
1.4. KAYNAKLARI	10

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KUR’ÂN TARİHİ

2.1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KUR’ÂN TARİHİ	12
2.1.1. İlk Nazil Olan Âyetler	12

2.1.1.1. İlk İnen Âyetlerin Alâk Sûresi'nin İlk Âyetleri Olduğu İle İlgili Rivayetler	14
2.1.1.2. İlk İnen Âyetlerin Müddessir Sûresi'nin İlk Âyetleri Olduğu İle İlgili Rivayetler	15
2.1.1.3. İlk İnen Âyetlerin Fatiha Sûresi Olduğu İle İlgili Rivayetler:	15
2.1.1.4. İlk İnen Âyetlerin Besmele Olduğu İle İlgili Rivayetler	16
2.1.2. Belirli Konularda İnen İlk Âyetler	17
2.1.3. Mekke'de ve Medine'de İlk Nazıl Olan Sûreler	19
2.2. KUR'ÂN'IN SON NAZİL OLAN ÂYETLERİ	22
2.3. VAHYİN KAYDEDİLMESİ	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHABE DÖNEMİ KUR'ÂN TARİHİ

3.1. KUR'ÂN'IN CEM'İ	27
3.2. KUR'ÂN'IN MUSHAF TA CEM'İ	28
3.2.1. Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân-ı Kerim'i Cem Etme Faliyeti	30
3.2.2. Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân'ın Cem'inde Kullandığı İki Şahitlik Yöntemi	32
3.3. KUR'ÂN'IN EZBERDEN CEM' EDİLMESİ	34
3.4. KUR'ÂN'IN İSTİNSÂHI	36
3.4.1. Kur'ân'ın Çoğaltılmasının Sebepleri	36
3.4.2. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman'ın Kur'ân'ı Kerim'e ve Verdikleri Hizmetleri Arasındaki Fark	39
3.5. ÇOĞALTILAN NÜSHALARIN ADEDİ	40
3.6. ÂYETLERİN TERTİBİ	41
3.7. SÛRELERİN TERTİBİ	43
3.7.1. Tevkifi Yaklaşımı Kabul Edenler	44
3.7.2. İctihâdî Yaklaşımı Kabul Edenler	45
3.7.3. Sûrelerin Tertibi Kısmen Hz. Peygamber Kısmen Sahabe İctihadiyla Gerçekleştiğini Kabul Edenler	46
3.8. ÂYET VE SÛRELERİN SAYILARI	48
3.9. SAHABEYE AİT MÜSTAKİL MUSHAF LAR	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAHABE SONRASI DÖNEMDE KUR'ÂN TARİHİ

4.1. AHRUF-İ SEBA	52
4.1.1. Yedi Harfe İzin Verilmesi	55
4.1.2. Hz. Osman Mushafı ve Yedi Harf	57
4.2. KIRAATLER	58
4.3. KUR'ÂN'IN NOKTALANMASI VE ŞEKLİ	63
SONUÇ	66
KAYNAKÇA	68

KISALTMALAR

b.	Bin
bkz.	Bakınız
bty.	Basım tarihi yok
by.	Basım yeri yok
çev.	Türkçe'ye Çeviren
H.	Hicrî
H.z.	Hazreti
Ö.	Ölümü Tarihi
s.	Sayfa
ss.	Sayfa aralığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve benzer
thk	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
yrs.	Yersiz

GİRİŞ

İnsanlığın gönül âlemine “oku” emriyle başlayan bu kutsal hitap, gönüllerde bir nur gibi parlayıp insanlığın kurtuluşunda yol açmıştır. Hz. Peygamber yirmi üç yıl boyunca Allah’tan aldığı emir ve yasakları Kur’ân-ı Kerim aracılığıyla tebliğ etmiş ve anlatmıştır. Bu anlatış fiili olduğu gibi lafzi olarak devam etmiş cahiliye toplumundan asrı saadet devrine geçiş olmuştur. Bu dönemde gelen ayetler ve müşkil meseleler Hz. Peygamber tarafından açıklanarak tefsir ilminin temelleri atılmıştır.

Hz. Peygamber zamanında temelleri atılan tefsir ilmine dair zamanla birçok malzeme ortaya çıkmış ve bu malzemeler zaman geçtikçe sistemli bir şekilde bir araya toplanma ihtiyacını doğurmuştur. Tedvin dönemi ile birlikte Kur’ân ile alakalı ilimler de teşekkül etmeye başlamış ve kaynak olarak kabul edilen eserler hicrî III. asırdan sonra oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde Hadisten ayrı olarak ele alınmaya başlayan Tefsir ve Kur’ân ilimleri sahasında meydana gelen inkişâf, tefsir sahasında da meydana gelmiş ve Kur’ân ilimlerine dair eserlerin daha şümüllü olarak telif edilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede aşamalı olarak Muhâsibî’nin (ö. 243/857) “Fehmü’l-Kur’ân’ı”, Bâkılânî’nin (ö. 403/1013) “el-İntisâr’ı” takip etmiş bu ikisinden daha sistematik olan bir eser olan “el-Burhân’ı” Zerkeşî kaleme almıştır.¹ Bu süreç adeta Suyûtî ile zirve yapmış ve meşhur eseri el-İtkân meydana getirilmiş, böylece Kur’ân ilimleri en olgun meyvelerini vermiştir.

Elbette Kur’ân ilimlerine dair pek çok eser kaleme alınmış ve ilim câmiasına kazandırılmıştır. Fakat bunların hiç birisi “Zerkeşî’nin el-Burhân’ı” ve “Suyûtî’nin el-İtkân’ı” kadar etkili ve meşhur olmamış, tefsir ilminin vazgeçilmez temel kaynakları arasında daima önemlerini muhafaza etmişlerdir. Bu iki eser üzerinde bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bilal Deliser tarafından 2004 yılında Ankara Üniversitesinde “Zerkeşî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri”, İbrahim Hakkı

¹ Muhâsibî’nin Fehmu’l-Kur’ân’ı, dar hacimli olmasına rağmen muhteviyatı itibariyle oldukça zengindir. Kur’ân ilimlerinin tümünü kapsamamış olsa da sistematik olarak kendisinden sonraki çalışmalara oldukça etkilemiştir. Muhâsibî, eserinde Kur’ân’ın üslûbu, muhkem, müteşâbih, nâsih, mensuh, halku’l-Kur’ân konularını ve Mutezile, Hâşeviye gibi gurupların görüşlerini ele almakta ancak Kur’ân Tarihine dair malumat vermemektedir. Haris el-Muhâsibî, **Fehmu’l-Kur’ân**, thk. Hüseyin el-Kuvvetî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1391, ss. 241-500. Ebubekir el-Bâkılânî’nin el-İntisâr’ı ise Muhâsibî’nin eserinden daha kapsamlı gözükmektedir. Bâkılânî, Muhâsibî’nin ele aldığı konulara temas etmekle birlikte Kur’ân Tarihi konusuna oldukça fazla yer ayırmış ve konu ile ilgili pek çok detayı eserine yansıtmıştır. Ebubekir b. Tayyib, el-Bâkılânî, **el-İntisâr li’l-Kur’ân**, thk. Muhammed İsâm el-Kudât, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1422, ss. 50-800.

İmamoglu tarafından 2011 yılında Ankara Üniversitesinde “Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri” başlıklı doktora tezleri her iki eser hakkında yapılan akademik çalışmalardandır. Bu iki eseri mukayeseli olarak değerlendiren çalışmalar da yapılmıştır. Bu çerçevede Harun Bekiroğlu tarafından 2012 yılında Selçuk Üniversitesi’nde “el-Burhân ve el-İtkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımında Değerlendirilmesi” başlıklı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bu meyanda yurt dışında Hazim Saîd Haydar tarafından hazırlanan “Ulûmu’l-Kur’ân beyne’l-Burhân ve’l-İtkân” başlıklı bir doktora tezi 2006 yılında Medine’de neşredilmiştir. Fakat bu iki güzide kaynak eser, Kur’ân Tarihi yönüyle mukayeseli olarak hiç çalışılmamıştır.

Bu sebeple biz, Kur’ân ilimlerinde öne çıkmış ve birçok konuya ışık tutmuş olan bu iki eseri Kur’ân Tarihi yönünden mukayeseli olarak inceledik. Çalışmamızda Zerkeşî’nin Burhân’ını, Zeki Muhammed Ebû Serî’nin tahkik ettiği ve 2009 yılında Dâru’l-Hadra yayınevi tarafından dört cilt olarak Riyad’da basılan nüshasından; Suyûtî’nin İtkân’ını ise Mustafa Dîb el-Buğa’nın tahkik ettiği Dâru İbn Kesîr ve Dâru’l-Ulûmi’l-İnsaniye yayınevlerinin Beyrut ve Dimeşk’te h. 1414 yılında birlikte iki cilt halinde neşrettikleri nüshadan çalıştık.

Çalışmamızda mümkün olduğunca kaynaklara inilmeye çalışılmıştır. Her iki eserde nakilde bulunan kaynak eserlere ulaşamadığımız zaman sadece geçtikleri cilt ve sayfaları vermekle yetindik.

Her iki eserde tekrar eden rivayet ve bilgiler oldukça fazladır. Mukayese esnasında birinci eserde verilen bilgileri ikinci eserde tekrardan vermeyi uygun bulmadık ve mümkün olduğunca ikinci eserde farklı yönler varsa onları ön plana çıkarmaya çalıştık. Bununla birlikte genelde konuların sonunda mukayesenin iyi anlaşılması için kısa da olsa bir değerlendirme yapma ihtiyacı hissettik.

Çalışmamız bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zerkeşî, el-Burhân’ı, Suyûtî, el-İtkân’ı ve genel hatlarıyla Kur’ân Tarihi konularını ele aldık. İkinci bölümde Hz. Peygamber döneminde Kur’ân Tarihi ile ilgili hangi faaliyetlerin gerçekleştirildiği hususu her iki müellifin eserinden mukayese edilmiştir. Üçüncü bölümde sahabe döneminde gerçekleşen cem ve istinsah olayı, âyet ve surelerin tertibi gibi konular karşılaştırılmış, son bölümde ise sahabe sonrası dönemde Kur’ân Tarihi konuları değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

el-BURHÂN fî ULÛMÎ'L-KUR'ÂN ve el-İTKÂN fî ULÛMÎ'L-KUR'ÂN'IN TEMEL ÖZELLİKLERİ ve KUR'ÂN TARİHİ

1.1. ZERKEŞÎ ve el-BURHÂN'I

Tam adı Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır olan Zerkeşî, h. 745 senesinde Mısır'da doğmuş ve küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmaya başlamıştır. Daha sonraları özellikli tefsir, hadis, fıkıh ve usûl sahasında devrin büyük âlimlerinden dersler alan ve bu hocalarda kendini yetiştiren Zerkeşî, amelde Şâfiî ve itikadda ise Eş'arî ekolüne mensup bir ilim adamıdır. Kahire'de h. 794 yılında vefat eden müellif, ilim dünyasına pek kıymetli eserler kazandırmıştır ki bu eserlerin en fazla meşhur olanı hiç kuşkusuz Kur'ân ilimlerine dair yazdığı el-Burhân'ıdır.²

Müellif Zerkeşî'nin h. 7. asırda kaleme aldığı el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân, günümüze değin Ulûmî'l-Kur'ân'a dair telif edilmiş eserler arasında mümtaz bir yere sahiptir. Zerkeşî'nin bu eserinin en önemli özelliklerinden biri “Kur'ân ilimleri” kavramının netleşmesinde önemli katkılar yapmış olmasıdır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde el-Burhân, Kur'ân araştırmacılarının görmezden gelemeyeceği nadide kaynaklardan biri olarak kullanılmaktadır. Müellif, bu eserinde kendinden önce Kur'ân ilimlerine dair yapılan çalışmaları ve bilgi birikimini özetleyerek nakletmiş ve bu sahanın adeta sistemini oluşturmuştur. Bu haliyle söz konusu eser, kendisinden sonra meydana gelen eserlerin adeta prototipi olmuş ve onları hem şekil hem de içerik yönüyle etkilemiştir.³

Bugüne kadar pek çok baskısı yapılan el-Burhân'ın, kendisinden beş asır önce yazılan Muhasabî'nin *Fehmul Kur'ân*'ı hariç tutulursa, Kur'ân ilimleriyle ilgili

² Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Beyrut, 1392, Cilt: 2, ss. 158-162; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, Cilt: 3, s. 174.

³ Bilal Deliser, “Hicri VIII. Asra Kadar Kur'an İlimleri, el-Burhân'ın Yazılış Amacı ve Yöntembilim Oluşturma Çabaları Üzerine”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2016, s. 14.

konuları en detaylı şekilde inceleyen ilk eser olma özelliğini hâizdir.⁴ Zerkeşî, eserini kırk yedi bölümde mütala etmiştir. Bu sınıflandırmada ulûmu'l Kur'ân tasnifi, Kur'ân ilimleri ve Kur'ân metni, Kur'ân ilimleri ve Tarihi, Kur'ân ilimleri ve Arap dili, Kur'ân ilimleri ve anlama, Kur'ân ilimleri ve Kur'ân eğitimi olmak üzere beş ana başlık altında sınıflandırılmıştır. el-Burhân, bu özellikleriyle ansiklopedik bir eser niteliği taşımaktadır.⁵

1.2. SUYÛTÎ ve el-İTKÂN-I

Tam adı Celâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebubekir olan Suyûtî, h. 849 yılında Kâhire'de doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybetmiş ve akrabalarının desteğiyle ilim tahsil etmeye başlamış ve dönemin âlimlerinden dersler almaya başlamıştır. İslâmî disiplinlerin hemen her alanında kendisini yetiştiren müellif, on yedi yaşından itibaren eser telif etmeye başlamıştır. Hadis, tefsir, kelim, dil, tasavvuf, tarih, tabakât, fıkıh ve usûl gibi pek çok alanda uzmanlaşan Suyûtî, arkasında yüzlerce telif ve derleme eser bırakarak h. 911 yılında memleketinde vefat etmiştir. Onun en bilinen meşhur eserlerinden birisi hiç kuşkusuz Kur'ân ilimlerine dair kaleme aldığı el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ıdır.⁶

el-İtkân, h. 9. yüzyılda kaleme alınan, içeriği oldukça zengin bir çalışmadır. Suyûtî bu eserini kaleme almadan önce h. 872 yılında *et-Tahbîr fî İlmit't- Tefsir* adlı bir kitap telif etmiştir ki bu, el-İtkân'ın oluşmasının zemini hazırlamıştır. Bu eseri yazana kadar Zerkeşî'nin el-Burhân'ından habersiz olan Suyûtî, daha sonraları Tahbîr'i genişletmek istediğinde el-Burhân'a rastlamış ve böylece el-İtkân'ı kaleme alırken sistem ve kaynak olarak söz konusu kitabı referans almıştır. Müellif, el-Burhân'daki kırk yedi olan bâb sayısını el-İtkân'da seksene çıkarmıştır. Özü itibariyle eserine yeni ilimler dâhil etmesi nedeniyle artmayan bu sayının gerçekte artış nedeni, el-Burhân'daki başlıkların yeniden tasnif edilmesi hususudur.⁷

Tıpkı el-Burhân gibi el-İtkân da nakillere dayanan bir eserdir. Suyûtî, el-İtkân'ın girişinde el-Burhân'ın bölümlerini tekrar tertip ettiğini bölümlerin bazılarını

⁴ Harun Bekiroğlu, **Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013, s. 138.

⁵ Bekiroğlu, s. 142.

⁶ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn es-Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-Lâmî' fî A'yâni'l-Karni't-Tâsi'**, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, ts. Cilt: 4, ss. 65-71; Kehhâle, Cilt: 5, ss. 128-131.

⁷ Bekiroğlu, ss. 141-163.

birleştirek tek bölüm haline getirdiğini bahsetmektedir. Detaylandırılmasının lüzumlu gördüğü bölümleri açıkladığını, ilave edilmesi gereken kuralları ya da faydalı gördüğü bazı bilgileri eklediğini ifade etmektedir. Ayrıca el-İtkân'ın kelime anlamı itibarıyla “*yerli yerince ve sağlam bir iş*” anlamına geldiğini de dile getirmektedir.⁸

el-Burhân ve el-İtkân da müşterek olarak işlenen konular tablo olarak gösterilmiştir. Ayrıca iki eserde birbirinde bulunmayan konularda tablo halinde gösterilmektedir.

1.2.1. el-Burhân ve el-İtkân'ın Ortak İşledikleri Konular

el-Burhân'daki Başlık ve Tasnif Sırasılaması				el-İtkân'daki Başlık ve Tasnif Sırasılaması			
Cüz	Fasl	Fasl Adı	Sayfa	Cüz	Fasl	Fasl Adı	Sayfa
1	1	Ma'rifetu Esbâbin-Nüzûl	53 68	1	9	Marifetu Sebebi'n-Nüzûl	92 109
1	2	Ma'rifetu'l-Münasebât beynel-Ayât	69 92	2	62	fi Havâtimi's- Suver	976 994
1	3	Ma'rifetu'l- Fevâsıl ve Ruûsül-Ây	93 157	2	59	fi Fevâsili'l-Ây	940 966
1	4	fi Cemi'l-Vücuha ve'n-Nezâir	158 180	1	39	fi Ma'rifeti'l- Vücuha ve'n-Nezâir	440 490
1	5	İlmu'l-Müteşabih	181 235	2	63	fi'l-Ayati'l-Müteşabihat	995 1000
1	6	İlmu'l-Mübhemât	236 247	2	70	fi'l-Mübhemât	1089 1110
1	7	fi Esrâri'l-Fevatihi ve's-Suver	248 272	2	60	fi Fevâtihi's-Suver	967 971
1	8	fi Havâtimi's- Suver	273 279	2	61	fi Havâtimi's-Suver	972 975
1	9	Ma'rifetu'l-Mekki ve'l-Medeni	280 304	1	1	fi Ma'rifetu'l-Mekki ve'l-Medeni	25 55
1	10	Ma'rifetu Evveli ma Nezele fi'l-Kur'an ve Âhiri ma Nezele	305 311	1	7	Ma'rifetu Evveli ma Nezele	76 85
				1	8	Ma'rifetu Âhiri ma Nezele	86 91
1	12	fi Keyfiyeti İnzâlihi	335 340	1	16	fi Keyfiyeti İnzâlihi	129 158

⁸ Celaledîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân**, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut-Dâru'l-Ulûmi'l-İnsaniye, Dimeşk, 1414, Cilt: 1, ss. 5-29.

1	13	fi Beyani Cem'ihî ve men Hafîzehu mine's- Sahabe	341 357	1	18	fi Beyani Cem'ihî ve Tertibihi	181 203
				1	20	fi Ma'rifeti Huffâzihi ve Ruvâtihî	222 231
1	14	Marifetu Taksimihi bi Hasebi Suverihi ve Tertibi's-Suver ve'l- Âyât ve Adediha	358 399	1	19	fi Adedi Suverihi ve Âyâtihî ve Kelimatihî ve Hurufihî	204 221
1	15	Ma'rifetu Esmâihî ve İştikakâtihâ	400 413	1	17	fi Ma'rifeti Esmâihî ve Esmâi Suverih	159 180
1	16	Ma'rifetu ma Vekaa fihi min ğayri lügati ehli'l Hicaz min Kabâilî'l- Arab	414 418	1	37	fi ma Vekaa fihi biğayri luġati'l-Hicaz	417 426
1	17	Ma'rifetu ma fihi min ğayri luġatil-Arab	419 424	1	38	fi ma Vekaa fihi biğayri luġati'l Arab	427 444
1	18	Ma'rifetu Garibihi	425 432	1	36	fi Ma'rifetu Garibihi	353 416
1	20	Ma'rifetu'l-Ahkâm min Ciheti İfrâdiha ve Terkibihâ	438 450	1	41	fi Ma'rifeti İ'rabihi	575 59
1	22	Ma'rifetu İhtilafî'l-Elfâz bi Ziyade ev Naks evTaġyiri Hareke ev İsbâtî Lafz Bedele Âher	460 486	1	23	Ma'rifetul-Meşhur	240 256
				1	24	Ma'rifetul-Âhad	
				1	25	Ma'rifetu's-Şaz	
				1	26	Ma'rifetul-Mevzu	
					27	Ma'rifetul-Müddrec	284 291
				1	30	fi'î İmâle ve'l Feth vema Beynehuma	
				1	32	fi'l-Medd ve'l-Kasr	
				1	33	fi Tahfîfi'l-Hemz	
1	24	Ma'ritetu'l-Vakf ve'l- İbtida	492 537	1	28	fi Ma'riteti'l-Vakf ve'l-İbtida	258 279
1	25	İlmu Mersûmî'l-Hat	538 611	2	76	fi Mersûmî'l –Hat ve Âdabı Kitâbetihî	1162 1188
1	26	Ma'rifetu Fedâilîhi	612 613	2	72	fi Fedâilî'l-Kur'an	1113 1130
1	27	Ma'rifetu Havassihî	614 618	2	75	fi Havassî'l-Kur'an	1153 1161
1	28	Hel fi' Kur'ani Şey'un Efdalü min şey	619 633	2	73	fi Efdalî'l-Kur'an ve Fedâilîhi	1131 1142
1	29	fi Âdabî Tilâvetihî ve Keyfiyyetihâ	634 679	1	35	fi Âdabî Tilâvetihî ve Tâlihî	324 352
1	31	Ma'rifetu'l-Emsâlî'l-	680	2	66	fi Emsalî'l-Kur'an	1041

		Kâine fîhi	691				1047
2	33	fi Ma'rifeti Cedelihi	32 36	2	68	fi Cedeli'l-Kur'an	1054 1061
2	34	Ma'rifetu Nâsihihi min Mensûhihi	37 57	2	47	fi Nâsihihi ve Mensûhihi	700 723
2	35	Ma'rifetu Mûhimi'l-Muhtelif	58 86	2	48	fi Mûşkilihi ve Mûhimi'l-İhtilâf ve't-Tenâkuz	724 735
2	36	Ma'rifetu'l-Muhkem mine'l-Müteşabihi	87 98	1	43	fi- Muhkem ve'l-Müteşabihi	639 670
2	38	Ma'rifetu İ'cazihi	114 155	2	64	fi İ'cazi'l-Kur'an	1001 1024
2	39	Ma'rifetu Vucûbi Tevâturihi	156 160	1	22	Ma'rifetu'l-Mütevâtir	236 240
2	41	Ma'rifetu Tefsirihi ve Te'vilihi	185 273	2	77	fi Ma'rifeti Tefsirihi ve Te'vilihi ve Beyânî Şerefihi ve'l-Hâcetü İleyhi	1189 1196
2	42	fi Vucûhi'l-Muhatabat ve'l-Hitab fi'l-Kur'an	274 316	2	51	fi Vucûhi'l-Muhâtabât	744 752
2	43	fi Beyani Hakikatihi ve Mecâzihi	317 373	2	52	fi Hakikatihi ve Mecâzihi	753 772
2	44	fi'l-Kinâyât ve't-Ta'riz fi'l-Kur'an	374 393	2	54	fi'l-Kinâyât ve Ta'rizihi	789 795
2	45	fi Aksâmi Ma'ne'l-Kelâm	394 473	2	57	fi'l-Haber ve'l-İnşâ	874 897
2			474 638	1	42	fi Kavâid Mühimme Yehtâcu'l-Müfessir ilâ Ma'rifetiha	597 638
3	46	fi Esâlibi'l-Kur'an ve Fünûnihi'l-Beliğa	5 601	2	44	fi Mukaddemihi ve Muahharihi	671 680
				2	53	fi Teşbihihi ve İstiaratihi	773 788
4			5 234	2	55	fi'l-Hasr ve'l-İhtisâs	796 807
				2	56	fi'l-İcaz ve'l-İtnâb	808 873
				2	58	fi Bedâii'l-Kur'an	898 939
				2	67	fi Aksâmil-Kur'an	1048 1053
4	47	fi'l-Kelâm ale'l-Müfredat mine'l-Edevât	235 561	1	40	fi Ma'rifeti Meani'l-Edevâti-Leti Yehtâcu İleyha'l-Müfessir	461 574

1.2.2 el-Burhân ve el-İtkân'da Ortak Olmayan Başlıklar

el-Burhân'da Yer Alan Fakat el-İtkân'da Yer Almayan Başlıklar				el-İtkân'da Yer Alan Fakat el-Burhân'da Yer Almayan Başlıklar			
Cüz	Fasl	Fasl Adı	Sayfa	Cüz	Fasl	Fasl Adı	Sayfa
1	11	Ma'rifetu alâ Kem Luğati Nezele	312 334	1	2	fî Ma'rifeti'l-Hadari ve's Seferi	56 63
1	19	Ma'arifetu't-Tasrif	433 438	1	3	Ma'arifetun Nehâri ve'l-Leyli	64 68
1	21	Ma'rifetu Kevni'l-Lafz ve't Terkib Ahsen ve Efsah	451 459	1	11	Mâ Tekerrara Nüzuluhi	113 115
1	23	Ma'rifetu Tevcihi'l-Kıraat ve Tebyînu Vechi ma Zehebe ileyhi Küllü Kâri	487 491	1	12	Mâ Teehhara Hükmuhi An Nüzulihi	116 118
1	30	İktibas	674 679	1	14	Mâ Nezele Müşeyyaan vemâ Nezele Müfreden	121 123
2	32	Ma'rifetu Ahkâmihi	5 31	1	29	fî Beyâni'l-Mevsûli Lâfzen el-Mefsûli Ma'en	280 283
2	37	fî Hukmi'l-Ayâti Müteşâbihâti'l-Vârideti fî's sıfat	99 113	1	34	fî Keyfiyeti Tahammûlihi	311 323
2	40	fî Beyâni Muadadati's Sünneti lil-Kur'an	161 184	2	45	fî Âmmihi ve Hâssihi	681 692
				2	46	fî Mücmelihi ve Mübeyyenihi	693 699
				2	49	fî Mutlâkihi ve Mukayyedihi	736 739
				2	50	fî Mantûkihi ve Mefhûmihi	740 743
				2	65	fî'l Ulumi'l-Müstanbata mine'l-Kur'an	1025 1040
				2	71	fî Esmâi men Nezele fihimi'l-Kur'an	1111 112
				2	74	fî Müfredâti'l-Kur'an	1143 1152
				2	78	fî Ma'rifeti Şurûti'l-Müfessir ve Âdabihi	1198 1124
				2	79	fî Ğarâibi't-Tefsiri	1225 1226
				2	80	fî Tabakâtil-Müfessirin	1227 1292

Kaynak: Bekiroğlu, ss. 160-162, Bu tablo Bekiroğlu'nun Tefsir Metodolojisi açısından el-Burhân ve el-itkân adlı eserinden içerik olarak faydalanılmıştır. Sayfa numarası ve cüz bölümleri ilave edilmiştir.

1.3. KUR'ÂN TARİHİ

Kur'ân Tarihi, Kur'ân'ın inişi, muhafazası, cem'i, istinsahı, okunması, nokta ve harekelenmesi gibi mevzuları ele alıp inceleyen ve Kur'ân ilimleri içerisinde mütalaa edilen bir ilimdir.

Kur'ân Tarihinin konusunu şu ana ve tali başlıklar altına mütala edebiliriz:

Hız. Peygamber Döneminde Kur'ân'ın Tarihi

Vahyin Nüzul Süreci: Vahyin başlangıcı, ilk ve son inen âyetler, yazıya geçirilmesi, ezberlenmesi, okunması, vahiy kâtipleri, âyet ve surelerin tertibi, Mekkî Medenî bilgisi.

Sahabe Döneminde Kur'ân'ın Tarihi

Vahyin Nüzul Süreci Sonrası: Kur'ân cem'i ve istinsahı, sûrelerin tertibi, sahabeden Mushaf yazanlar.

Sahabe Sonrası Dönemde Kur'ân'ın Tarihi

Kur'ân'ın nokta ve harekelenmesi, hizb, secavend gibi çeşitli parçalara ayrılması, Kur'ân'ın başka dillere tercümesi.

Kur'ân'ın Kıraati

Yedi harf ve kıraatler meselesi⁹

Elbette Kur'ân Tarihi konuları bunlarla sınırlı değildir. Mesela Kur'ân'ın başka dillere tercümesi, oryantalistlerin bu sahadaki iddiaları ve bunlara cevaplar, Kur'ân fihristleri, yazma ve matbu mushaflar da zamanla Kur'ân Tarihi eserlerinde yer almaya başlamıştır.

⁹ Bu konuda bakınız: Ebubekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, **el-İntisâr li'l-Kur'ân**, thk: Muhammed İsâm el-Kudât, Dâru İbn Hazm, Beyrut, trs. (I. ve II. ciltler bir arada) ss. 59-560; Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşi, **el-Burhân fî Ulumi'l Kur'an**, thk. Zeki Muhammed Ebu Serî, Daru'l Hadra, Riyad, 2009, I. ss. 53-66, 93-152, 158-171, 280-397; Osman Kesioğlu, **Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri**, TDV. Yay. Ankara, 1993; Abdurrahman Çetin, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, Dergâh Yay. İstanbul, 1982.

1.4 KAYNAKLARI

Kur'ân Tarihi genellikle ulûmu'l-Kur'ân içerisinde değerlendirildiği için ilk dönemlerden itibaren söz konusu alana dair yazılan eserler içerisinde mütala edilmiştir. Bunun yanında konuya tefsir mukaddimelerinde de temas edilmiştir. Daha sonraları Kur'ân Tarihi, Kur'ân ilimleri eserlerinden müstakil olarak da ele alınmış ve bu konuda eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan en önemlisi, Sicistânî'nin telif ettiği **Kitâbu'l-Mesâhif** isimli çalışmadır. Bu çalışma sonrasında uzun bir müddet konu müstakil olarak kitaplaşmamıştır. Fakat özellikle 19. ve 20. Yüzyıllardan itibaren yeni yeni eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın (ö. 1822–1895) 1886 yılında yazdığı **Hülâsatü'l-Beyân fî Te'lîf'l-Kur'ân'ı**, Musa Carullah Bigeyef'in 1905 yılında Mısır'da yazdığı **Tarihü'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif**'i ve Zencânî'nin **Tarîhu'l-Kur'ân'ı** bu zincirin üç önemli halkasını teşkil etmektedir.¹⁰ Son dönemlerde bu sahada Kur'ân Tarihi başlıklı kitapların sayısında önemli ölçüde artış olmuştur. Bunlardan Muhammed Hamidullah'ın **Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, Abdurrahman Çetin'in **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, Osman Keskiöğlu'nun **Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri**, Muhsin Demirci'nin **Kur'ân Tarihi** ve Muhammad Mustafa el-A'zâmî'nin, **The History of the Qur'anic Text: from Revelation to Compilation: a Comparative Study with the Old and New Testaments**¹¹ adlı çalışmaları ilk akla gelenlerdir.

Bunun yanında Batılı oryantalistler de Kur'ân tarihi üzerine çalışmalar yapmışlar ve birtakım eserler ortaya koymuşlardır. Onların bu çalışmaları daha çok eleştirel ve yanlışlar arama eksenini üzerine kurulu olagelmıştır. Batılı Kur'ân Tarihi çalışmalarının ilki Theodore Nöldeke tarafından 1860'da kaleme alınan **Geschichte des Qurans** adlı eserdir. O, bu meyanda Encyclopedia Britannica'da "Kur'ân" maddesini de yazmıştır. Nöldeke'nin söz konusu noksan kalan çalışması, ölümünden sonra talebeleri Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträsser ve Otto Pretzl tarafından

¹⁰ Bilal Gökür, "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'ân'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012, Sayı: 27, s. 12.

¹¹ Bu kitap, Ömer Türker ve Fatih Serenli tarafından Türkçe'ye **Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi, Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma** başlığıyla çevrilmiş ve İz Yayıncılık tarafından 2006 yılında yayınlanmıştır.

tamamlanmıştır. 19. asrın ortalarında Nöldeke'nin bu kitabı ile başlayan Kur'ân tarihi çalışmaları 20. yüzyılın ortalarına kadar artarak devam etmiştir. Bu süreçte Ignaz Goldziher'in 1920'de yayınladığı **Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung** isimli kitabı Nöldeke'nin çalışmasından sonra kaleme alınan en önemli eserdir. Daha sonraları Arthur Jeffery, Alphonse Mingana ve Regis Blachere gibi oryantalistler de bu sahada önemli çalışmalar yapmışlardır.¹²

Oryantalistlerin Müslüman ilim adamlarına yönelttikleri en önemli eleştiri, onların Kur'ân-ı Kerim tarihine dair müstakil bir kitap yazmamış olduğu iddiasıdır.¹³ Onların bu iddiaları pek de tutarlı gözükmemektedir. Zira Kur'ân tarihi özü itibarıyla Kur'ân ilimleri içerisinde zaten ele alınmış ve hatta Kur'ân tarihinin kimi konuları müstakil olarak kitaplaştırılmıştır. Bunun en bariz örneklerini yedi harf ve kıraatlere dair yazılan literatürde görebiliriz. Bu sahalarda yüzlerce kitabın telif edilmiş olması dahi müsteşriklerin, Müslümanların Kur'ân tarihine ilgisiz kaldıkları iddiasını çürütmektedir. Öte yandan bu sahada henüz daha 1895'de Ahmet Cevdet Paşa ve 1905'de ise Arthur Jeffery'e şâz kıraatleri okutan Musa Carullah Bigiyef müstakil Kur'ân tarihine dair eserlerini yayınlamışlardır.¹⁴

¹² Gökkır, s. 11.

¹³ Gökkır, s. 12.

¹⁴ Gökkır, s. 13.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KUR'ÂN TARİHİ

2.1 HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KUR'ÂN TARİHİ

Kur'ân Tarihinin en önemli bölümünü oluşturan Hz. Peygamber dönemi, âyetlerin inmeye başlamasından itibaren Hz. Peygamberin vefatına kadar olan safhayı içerisine almaktadır. Kur'ân Tarihi açısından bu dönemin ihtiva ettiği konuları genel hatlarıyla ilk inen âyetler, vahyin yazılması, muhafazası, son inen âyetler şeklinde tasnif edebiliriz.

2.1.1. İlk Nazil Olan Ayetler

İlk inen âyetler konusunu Zerkeşî el-Burhân'da “Ma’rifetu Evveli Mâ Nezele fi’l-Kur’ân ve Âhiri Mâ Nezele’ başlığı altında onuncu bölümde incelenmektedir. Müellif, ilk inen âyetleri tespit etmeye çalıştığı bu kısımda ilk nâzil olan ayetlerin Alâk sûresinin ilk beş ayeti, Müddessir sûresinin ilk ayetleri ve Fatiha Sûresi olduğu yönündeki görüşleri nakletmektedir.¹⁵ Bunlar içerisinde sahih gördüğü ve Buhârî’nin (ö. 256/870) de naklettiği Kur’ân-ı Kerim’de ilk inen âyetlerin Alak Sûresinin ilk beş ayeti ve daha sonrasında inen Müddesir Sûresi olduğu¹⁶ yönündeki rivayeti zikretmektedir.¹⁷ Zerkeşî, Hâkim en-Nisabûrî’nin (ö. 405/1014) de bu hadisten “Müstedrek” adlı eserinde açık bir şekilde bahsettiğini ve hadisin isnadının sahîh olduğunu beyan ettiğini¹⁸ dile getirmiştir.¹⁹ Ayrıca Müslim’in (ö. 261/875) de Alâk

¹⁵ Zerkeşî, Cilt: 1, s. 305; Kur’an’dan ilk inen ayetler Fatiha’nın ayetleri olmayıp Alâk Sûresinin ilk beş ayetidir. Fatiha sûre ilgili olarak şu hususun da bilinmesi gerekir: Bu sûrenin ve Tevbe sûresi hariç diğer bütün sûrelerin başında besmele vardır. Besmelelerin tamamının âyet olup olmadığı konusunda farkı görüşler olmasına rağmen Fâtiha’nın başında bulunan sûre hariç diğer sûrelerin başında bulunan besmelelerin birer âyet olmadığı fikri daha yaygındır. Fâtiha’nın başındaki besmelenin de âyet olduğu görüşü yaygındır. Ancak buradaki besmelenin de Fâtiha’dan bir âyet mi yoksa başlı başına bir âyet mi olduğu konusunda da değişik anlayışlar vardır. Besmele Fâtiha’dan ayrı düşünülürse sûre yine yedi âyettir. Zira bu durumda son âyet ikiye bölünmektedir. Besmele Fâtiha’dan bir âyet kabul edilirse son âyet ikiye bölünmemektedir. Rıza Savaş, Ömer Dumlu, **Nuzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur’an’ın Yorumu**, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010, ss. 171-172.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim Buhârî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413, Bedu’l-Vahy, 1.

¹⁷ Zerkeşî, **el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân**, Cilt:1, s. 305.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek**, Beyrut, bty, Cilt: 2, s. 576.

Sûresinin ilk beş âyetinin ilk inen âyetler olduğu yönünde benzer bir hadisi eserinde zikrettiğini²⁰ söylemiştir. Daha sonra Zerkeşî, Buharî ve Müslim'in zikrettiği bu hadisleri rivâyet yönüyle değerlendirmekte ve Müslim'in rivayetin sîhhat bakımından daha sağlam olduğunu ifade etmektedir.²¹

Öte yandan müellif, bu rivayetin yanında Müslim'in Câbir'den (ö. 78/697) naklettiği Kur'ân'dan nazil olan ilk âyetlerin Müddessir Sûresi olduğu yönündeki habere²² de temas etmektedir. Câbir'in bu hadisi, Hz. Peygamber vahyin kesilmesinden sonraki inzâlin başlangıcından bahsederken duyduğunu ve bunu o çerçevede naklettiğini ve dolayısıyla bunun ilk inen vahiyle bir alakasının olmadığını söylemektedir.²³ Bu konudaki naklettiği rivayetlerden anladığımız kadarıyla müellifin, farklı görüşlerin temelinde yatan nedenin, ilk nüzul zamanı ile fetret-i vahyi zamansal olarak birbirlerine karıştırdıklarını söylemeye çalışmaktadır. Çünkü bu rivayetlerde genellikle fetret-i vahiy sonrası ilk inen âyetler dile getirilmiştir.

Zerkeşî ayrıca bu iki rivayet arasının telif edildiğini de söylemekte ve bu meyanda İbni Hibbân'ın (ö. 354/965) Sahîh'inde her iki hadis arasında bir tezatlık olmadığını bildirmekte, bilakis Hira mağarasında ilk inen âyetlerin Alâk Sûresinin baş tarafı olduğunu, Hz. Peygamber'in mağaradan evine gelip dinlenmeye çekildiği zaman da Müddessir sûresinin ilgili âyetlerinin geldiği yönünde bir değerlendirme yaptığını²⁴ söylemektedir.²⁵

Ayrıca Zerkeşî, herhangi bir kaynak ismi zikretmeksizin Ebû Meysere (ö. 63/683) kanalıyla ilk inen sûre Fatiha Sûresinin ilk inen âyetler olduğu yönünde bir rivayet daha nakletmektedir.²⁶ Bu rivayetin sîhhati konusunda Bakillânî'ye atıfta bulunmuş ve onun, el-İntisâr'ında söz konusu rivayetin senedi muttasıl olmayan munkatı bir haber olduğu ve bu konudaki görüşlerin en sîhhatli olanının, ilk inen

¹⁹ Zerkeşî, **Burhân**, Cilt: 1, s. 305.

²⁰ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413, İman 73.

²¹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 305.

²² Müslim, **Sahîh**, İman 73.

²³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 305-306.

²⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, **Sahîhu İbn Hibbân**, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414, Cilt: 1, s. 220.

²⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 306.

²⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 307.

âyetlerin Alâk Sûresindeki ilk âyetleri olduğu yönünde bilgi verdiğini dile getirmiştir.²⁷

Zerkeşî, daha sonra şöyle bir açıklama yapmaktadır: Âlimler: “*Yaradan Rabbi’nin adıyla oku*”²⁸ ayeti Hz. Peygamber’in nübüvvetine delildir. Çünkü nübüvvet bir melek tarafından özel görevlerle bir şahsa gelen vahiyden ibarettir. Öte yandan Müddessir sûresindeki “*Ey örtüsüne bürünen kalk ve uyar*”²⁹ âyeti ise Hz. Peygamber’in risaletine delildir. Risalet ise bir melek tarafından genel görevlerle bir şahsa gelen vahiyden ibarettir.³⁰

Müellif, ilk inen âyetlerden sonra hangi âyetlerin veya sûrelerin geldiği yönünde de bilgiler vermekte ve mevzuda Bakıllânî’nin el-İntisâr’ından, Alâk Sûresinden sonra Nûh ve Müddessir Sûrelerin ilk üç âyetlerinin geldiği yönündeki görüşleri nakletmektedir.³¹

Suyûtî, ilk nâzil olan âyetlerin hangileri olduğu konusunu el-İtkân’da “Ma’rifetu Evveli mâ Nezele” başlığı altında yedinci bölümde incelenmektedir. Bu mevzuda çeşitli görüşler olduğunu zikreden müellif, ilk inen âyetlerin Alâk Sûresinin ilk beş âyeti, Müddessir Sûresinin âyetleri, Fatiha Sûresi ve besmele olduğuna dair dört farklı rivayet naletmekte ve bunlar üzerinde durmaktadır.³²

2.1.1.1. İlk İnen Âyetlerin Alâk Sûresi’nin İlk Ayetleri Olduğu İle İlgili Rivayetler

Bu konu ile ilgili olarak Buhârî ve Müslim’in eserlerinde yer alan Hz. Aişe (ö. 58/678) kanalıyla da rivayet edilen hadisi³³ nakleden Suyûtî,³⁴ Hâkim en-Nisabûrî’nin³⁵ ve diğer hadis otoritelerinin bu rivayetin sahih olduğuna dair görüş bildirdiklerini ve dolayısıyla Kur’ân’ın ilk nazil olan âyetlerin Alâk Sûresinin ilk

²⁷ Bakıllânî, *İntisâr*, s. 241.

²⁸ Alâk Sûresi, 96/1: “*اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ*”

²⁹ Müddessir Sûrei, 74/1-2: “*يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ*”

³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 307.

³¹ Bakıllânî, *İntisâr*, s. 240; Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 308.

³² Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, ss. 76-85.

³³ Buhârî, *Sahîh*, Bedu’l-Vahy, 1; Müslim, *Sahîh*, İman 73.

³⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, ss. 76-77.

³⁵ Hâkim en-Nisabûrî, *el-Müstedrek*, Cilt: 2, s. 529.

ayetleri olduğunu söylediklerini belirtmektedir.³⁶ Buna ilaveten, İbn Eşte'nin (ö. 360/971) el-Mesâhif adlı eserinden de yine aynı rivayeti bu defa Ubeyd b. Umeyr kanalıyla nakletmektedir.³⁷

2.1.1.2. İlk İnen Âyetlerin Müddessir Sûresi'nin İlk Ayetleri Olduğu İle İlgili Rivayetler

Suyûtî, bu hususta Câbir'den Ebû Seleme (ö. 94/712-13) kanalıyla nakledilen ve Buhârî ve Müslim'de yer alan rivayeti de³⁸ eserinde zikretmektedir.³⁹ Daha sonra rivayetin değerlendirmesine geçen müellif, bu konuda birtakım açıklamalar yapmaktadır: Câbir'den gelen bu rivayet, Müddessir Sûresinin inişiyle ilgilidir. Çünkü Alâk Sûresinin inişi tamamlanmadan Müddesir Sûresi, tamamen inzâl olunmuştur. Nitekim bu durumu başka rivayetler de desteklemektedir. Nitekim Müddessir Sûresinin inişi ile ilgili rivayetlerde yer alan Hz. Peygamber'in "Hira mağarasında bana gelen melek" şeklindeki sözü Müddesir Sûresinin Alak Sûresinden sonra nazil olduğunu göstermektedir.⁴⁰ Ayrıca Müddessir Sûresinin inişi fetret-i vahiy sonrası ile ilişkili olsa gerektir. Câbir'in ilk inen âyetlerin Müddessir Sûresi olduğu yönündeki yargısı tamamiyle kendi içtihadına dayanmaktadır. Bundan önce esas itibariyle Hz. Aişe'den nakledilen hadis söz konusudur.⁴¹ Bu açıklamalardan anlaşılan odur ki Suyûtî, Alâk Sûresinin ilk beş âyetinin Müddessir Sûresinin ilgili âyetlerinden daha önce indiğini görüş olarak benimsemiştir.

2.1.1.3. İlk İnen Âyetlerin Fatiha Sûresi Olduğu İle İlgili Rivayetler:

Suyûtî, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) Keşşâf'ta İbn Abbas ve Mücâhid'in ilk inen âyetlerin Fatiha Sûresi olduğu yönünde görüş beyan ettiklerini söylediğini⁴²

³⁶ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 77.

³⁷ Suyûtî bu rivayeti İbn Eşte'nin el-Mesâhif'den nakletmiştir. Bu eseri tesbit edemedik. Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 77.

³⁸ Buhârî, **Sahîh**, Bedyu'l-Vahy, 1; Müslim, **Sahîh**, İman 73, Bedu'l-Vahy 73.

³⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 77.

⁴⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 78.

⁴¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 78-79.

⁴² Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Çavâmizi't-Tenzîl**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407, Cilt: 4, s. 775.

nakletmektedir.⁴³ Müellif, bu konuda Fatiha Sûresi'nin ilk inen sûre olduğuyula ilgili görüş bildiren müfessirlerin sayısının, Alâk Sûresi'nin ilk inen sûre olduğunu söyleyen müfessirlere oranla çok az olduğunu dile getirmektedir. Suyûtî, daha sonra Beyhâkî'nin zikretmiş olduğu Hz. Peygamberin vahye ilk defa mazhar olmasından sonra Varaka ile görüşmesi esnasında Varaka'nın söylediği, “Bir daha böyle yapma, sana (Cebrail) geldiğinde, ne söylediğini duyuncaya kadar dinle. Sonra gel bana anlat.” Sözüden sonra Peygamberimiz yalnız kaldığında, Cebrail, “Ya Muhammed diyerek besmeleyle başlayıp Fatiha Sûresi'ni okudu.” şeklindeki rivayeti ele almış ve bunun Mürsel bir haber⁴⁴ olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Bu hadis murseldir, ravileri sikadır.⁴⁶ Beyhakî (ö. 458/1066) bu olayın, Alâk Sûresi ve Müddessir Sûresi geldikten sonra olduğunu söylemiştir.⁴⁷

2.1.1.4. İlk İnen Âyetlerin Besmele Olduğu İle İlgili Rivayetler

Suyûtî, bu konuda İbnu Nakib el-Makdisî'nin (ö. 698/1298), tefsirinin mukaddimesinde besmelenin ilk inen âyet olduğuna dair bir görüş beyan ettiğini dile getirmektedir.⁴⁸ Buna ilaveten müellif, İbn Abbas, İkrime (ö. 105/723) ve Dahhâk (ö. 180/7979) gibi âlimlerin besmelenin ilk inen âyet olduğu yönündeki rivayetleri Taberî'den (ö. 310/923) nakletmektedir.⁴⁹ Konu ile ilgili bur rivayetlerden sonra Suyûtî, âyetlerin inerken besmeleyle inmek zarureti olduğu gerekçesiyle besmelenin tek başına inmesinin mümkün olmarığını ileri sürmek suretiyle bu iddiayı reddetmektedir.⁵⁰

Suyûtî, Burhân'daki gibi ilk inen âyetleri incelerken ikili bir tasnifte bulunmuştur. Bu tasnif ilk defa kendisi tarafından yapılmıştır. İlkinde Mekke ve

⁴³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 79.

⁴⁴ Mursel hadis: Senedinde ravi atlanmış, zikredilmemiş olan hadistir. Bkz. Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1978, s. 112.

⁴⁵ Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1414, Cilt: 7, s. 81, Cilt: 9, s. 10; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 79.

⁴⁶ Sika: Adalet ve Zabt sıfatları tam olarak taşıyan ravidir. Bkz. Aydın, s. 138.

⁴⁷ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt: 7, s. 81, Cilt: 9, s. 10; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 79.

⁴⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 80. İbn Nâkib'a nisbet edilen eser Mukaddimetü Tefsiri İbni'n-Nakib fi 'İlmi'l-Beyân Ve'l-Me'ânî Ve'l-Bedî' ve İcâzî'l-Kur'ân'dır ve eserin müellife aidiyeti noktasında tartışmalar mevcuttur. Abdulhamit Birışık, “İbnu'n-Nâkib el-Makdisî” **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, Cilt: 21, ss. 165-166.

⁴⁹ Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Müessesetü'r-Risale), yrs. 1420, Cilt: 1, ss. 115-116.

⁵⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 80.

Medine’de inmeye başlayan sûreleri incelemiştir. O, bu nakillerinde Vâhidî’nin (ö. 468/1076) Esbâbu’n Nüzûl adlı eserini esas almıştır. İkincisi ise yedi unsurdan oluşan, belirli konularda inen ilk ayetlerdir.⁵¹

2.1.2. Belirli Konularda İnen İlk Ayetler

Zerkeşî ve Suyûtî’nin ilk inen âyetler başlığı altında eserlerinde temas ettikleri mevzulardan biri de bazı konularda ilk nazil olan ayetlerin hangileri olduğu hususudur.⁵²

Zerkeşî, nübüvvet, risalet ve savaş konularında ilk inen âyetlerle ilgili rivayetlere yer vermektedir. Nübüvvete dair ilk inen âyetin Alâk Sûresinin ilk beş âyetleri ve risalet konusunda da ilk inen âyetlerin Müddessir Sûresinin baş tarafı olduğu yönünde herhangi bir kaynak belirtmeden bir rivayet nakleden müellif,⁵³ Müslümanlara hangi âyetle savaşın izin verildiği ile ilgili olarak da ilk önce Nisabûrî’nin Müstedrek’inden İbn Abbas’ın bu konuda zikrettiği ilk âyetin: “*Kendileriyle savaşılana uğradıkları zulümden dolayı (savaşmaya) izin verildi.*”⁵⁴ olduğu yönündeki rivayeti nakletmektedir.⁵⁵ Bunlara ilaveten Hâkim’in İklîl⁵⁶ adlı eserinden savaş hakkında ilk indirilen ayetin “*Allah Mü’minlerden canlarını ve mallarını, cennet kendilerinin olması karşılığında satın aldı*”⁵⁷ ayeti olduğu yönündeki rivayeti nakletmektedir.⁵⁸ Zerkeşî, az önce temas ettiğimiz nübüvvet, risalet ve savaş konuları haricinde ne bir konu ne de bir âyet zikretmemiştir.

Suyûtî el-İtkân’da ise ilk nazil olan ayetler, ikili bir sınıflamaya göre yapılmıştır. Birincisi Mekke ve Medine’de inmeye başlayan sûreler. İkincisi ise altı öğeden oluşan cihad, cinayet, içki, yiyecekler, içinde secde ayeti inen ilk sûre, Tevbe Sûresinin ilk ayeti, Âl-i İmran Sûresinin ilk ayeti.⁵⁹

⁵¹ Bekiroğlu, s. 181.

⁵² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 307-308; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 84-85.

⁵³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 307.

⁵⁴ Hac Sûresi, 22/39: “أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا”

⁵⁵ Nisabûrî, **el-Müstedrek**, Cilt: 2, s. 190.

⁵⁶ Zerkeşî bu rivayeti Hâkim’in İklîl’den nakletmiştir. Bu eseri tesbit edemedik

⁵⁷ Tevbe, 9/111: “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ”

⁵⁸ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 308.

⁵⁹ Bekiroğlu, s. 181.

Hâkim en-Nisabûrî'nin Müstedrek'inden nakille İbn Abbas'ın savaş konusunda ilk inen âyetin Hac Sûresi'nin "*Kendileriyle savaşılan mü'minlere savaş izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir.*"⁶⁰ ayeti olduğu yönünde serdettiği görüşünü nakletmektedir.⁶¹ Müellif daha sonra Taberî'den nakille Ebu'l-Âliye'nin (ö. 90/709) savaş hakkında Medine'de inen ilk ayetin Bakara Sûresi'ndeki "*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın*"⁶² ayeti olduğunu söylediğini ifade etmektedir.⁶³ âyrıca tıpkı Zerkeşî gibi Hâkim'in İklîl'inden⁶⁴ savaş hakkında ilk indirilen ayetin "*Allah Mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kendilerinin olması karşılığında satın aldı*"⁶⁵ ayeti olduğu yönündeki rivayeti de nakletmektedir.⁶⁶

Suyûtî, öldürme konusunda ilk inen âyetin Taberî'nin Dahhâk'tan rivayetle İsrâ Sûresi'nde yer alan "*...Kim zulmen birini öldürürse...*"⁶⁷ şeklindeki âyetin olduğunu nakletmektedir.⁶⁸

Müellifin içki konusunda ilk inen âyetin hangisi olduğu yönünde ise sadece bir rivayet zikretmektedir ki o da Tayâlisî'nin (ö. 204/819) Müsned'inden nakille İbn Ömer kanalıyla gelmektedir: İbn Ömer şöyle demiştir: İçki hakkında üç ayet inmiştir. Birincisi "*Sana şaraptan soruyorlar*"⁶⁹ ayetidir. İçki yasaklandığında bazıları şöyle dediler: Ya Resûlallah, bize müsaade et, Allah'ın dediği bizde, ondan istifade edelim. Bu istek karşısında Resûlullah sustu. Sonra Nisa Sûresi'ndeki "*Sarhoşken namaza yaklaşmayın*"⁷⁰ ayeti nazil oldu. Bu ayetten sonra da: Ya Resûlallah, onu namaz vakitlerine yakın bir sırada içmeyiz dediler. Resûlullah yine cevap vermedi. Bunun üzerine Mâide Sûresi'nin "*Ey iman edenler, şarap, kumar, dikili taşlar ve fal okları*

⁶⁰ Hac Sûresi, 22/39: "إِنَّ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظُلْمًا"

⁶¹ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, s. 84.

⁶² Bakara Sûresi, 2/190: "وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ"

⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Cilt:3, ss. 561-562; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, s. 84.

⁶⁴ Hâkim bu rivayeti İklîl'den nakletmiştir. Bu eseri tesbit edemedik.

⁶⁵ Tevbe, 9/111: "إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ"

⁶⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, s. 84.

⁶⁷ İsrâ 17/33: "... وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا ..."

⁶⁸ Taberî, , *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Cilt: 17, s. 442; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, s. 84.

⁶⁹ Bakara Sûresi, 2/219: "يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ..."

⁷⁰ Nisâ 4/43: "لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى"

ancak şeytan işi birer pisliktir.”⁷¹ âyeti nazil oldu ve böylece içki tamamen yasaklanmış oldu.⁷²

Daha sonra Mekke ve Medine’de yiyeceklerin helal ve haram oluşları hakkında ilk inen âyetler ile ilgili rivayetlere yer veren Suyûtî, bu konuda sadece bir nakli zikretmekle iktifa etmektedir. Buna göre yiyecekler konusunda ilk inen âyet En’âm Sûresindeki: *“Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti ki o şüphesiz necistir ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir. Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir*”⁷³ ve Medine’de bu konuda ilk inen ise Bakara Sûresi’ndeki: Medine’de ise Bakara Sûresi’nin, *“Allah size leş... haram kıldı*”⁷⁴ ayeti ile Maide Sûresi’ndeki, *“leş size haram kılındı... ”*⁷⁵ âyetidir.⁷⁶

el-İtkân’da müellif, içinde secde âyetinin geçtiği ilk sûrenin hangisi olduğuna dair nakilde bulunmaktadır. Buna göre Buhârî’nin İbn Mesud’dan naklettiğine göre söz konusu sûre Necm Sûresi’dir.⁷⁷

Bunlara ilaveten Suyûtî, Tevbe ve Al-i İmrân Sûrelerinin ilk önce hangi âyetlerinin indiği hususunda da birkaç tane rivayet nakletmekte, söz konusu üzerinde durduğumuz bahsi kapatmakta⁷⁸ ve daha sonra Mekke ve Medine’de ilk önce hangi sûrelerin indiği ile ilgili tali bir bahis açmaktadır.

2.1.3. Mekke’de ve Medine’de İlk Nazil Olan Sûreler

Suyûtî, bu mevzuya Buhârî⁷⁹ ve Müslim’in⁸⁰ rivayet ettiğini söylediği ilk inen sûrelerin, içerisinde cennet ve cehennem bilgilerinin yer aldığı Mufasssal sûreler⁸¹

⁷¹ Mâide 5/90: “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ امْنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ”

⁷² Ebû Davud Süleyman b. Davud et-Tayâlisî, **Müsned** thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Mısır, 1419, Cilt: 3, s. 462; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 84.

⁷³ Enâm Sûresi, 6/145: “فَلَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁷⁴ Bakara Sûresi, 2/173: “... إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ”

⁷⁵ Maide Sûresi, 5/3: “... حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ”

⁷⁶ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 85.

⁷⁷ Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 393; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 85.

⁷⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 85.

⁷⁹ Buhârî, **Sahîh**, Fadâil 6.

içerisinden olduğu yönündeki Hz. Aişe'den rivayet edilen hadisi nakletmektedir. Müellif daha sonra bu rivayette bir işkalin olduğunu dile getirmektedir. Buna göre Kur'ân-ı Kerim'in ilk inen sûresi Alâk olmasına rağmen onun içerisinde cennet ve cehennem bilgileri yoktur. Bu rivayette kastedilen Müddessir Sûresi'dir. Çünkü bu sûre fetret döneminden sonra nazil olmuş ve sonlarında da cennet ve cehenneme dair âyetler yer almıştır.⁸²

Müellif daha sonra Vâhidî'den şu rivayeti nakletmektedir: Mekke'de nâzil olan ilk sûre Alâk Sûresi, son inen de Mü'minûn Sûresi'dir. Burada son inen sûrenin Ankebût olduğuda söylenmiştir. Medine'de ise ilk nâzil olan sûre Muttaffin, son nâzil olan da Tevbe Sûresi'dir. Hz. Peygamber'in Mekke'de ilk ilan ettiği sûre ise Necm Sûresi'dir.⁸³

Suyûtî, konunun devamında sûrelerin tertibine dair uzunca bir liste sunmakta ve bunu da tâbiîn âlimlerinden Câbir b. Zeyd'den nakletmekte ve yine aynı müellifin "Takrîbu'l-Me'mûl fî Tertîbi'n-Nüzûl" başlıklı kasidesine yer vermektedir ki bu kaside, sûrelerin tertibi üzerine manzum olarak yazılmıştır.⁸⁴ Müellifin aktardığı Câbir b. Zeyd'e ait sûrelerin tertibi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Câbir b. Zeyd'in Mekki Sûreleri Tertibi					
1	Alak	30	Kureyş	59	Zümer
2	Nûn	31	Kâria	60	Mü'min
3	Kalem	32	Kıyâme	61	Fussilet
4	Müzzemmil	33	Hümeze	62	Zuhrûf
5	Müddesir	34	Mürselât	63	Duhân
6	Fatiha	35	Beled	64	Câsiye
7	Tebbet	36	Târık	65	Ahkâf
8	Tekvir	37	Kamer	66	Zâriât

⁸⁰ Bu rivayete Müslim'in Sahih'inde rastlayamadık.

⁸¹ Mufasssal sûreler: Âyetleri kısa ve besmeleli fâsılaları çok olan sûrelere denilmiştir. Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 103.

⁸² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 80.

⁸³ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, thk. Asım b. Abdulmuhsin b. el-Humeydân, Dâru'l-Islâh, Dammâm, 1412, s. 96; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 80.

⁸⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 81-84.

9	A'lâ	38	Sâd	67	Gâşiye
10	Leyl	39	A'raf	68	Kehf
11	Fecr	40	Cin	69	Şurâ
12	Duhan	41	Yâsîn	70	Secde
13	İnşirah	42	Furkân	71	Enbiyâ
14	Asr	43	Melâike (Fâtır)	72	Nahl(İlk Kırk Ayet)
15	Âdiyât	44	Meryem	73	Nûh
16	Kevser	45	Tâhâ	74	Tûr
17	Tekasür	46	Vâkıa	75	Mü'minûn
18	Mâun	47	Şuarâ	76	Mülk
19	Kâfirûn	48	Neml	77	Hâkka
20	Fil	49	Kasas	78	Meâric
21	Felak	50	İsrâ	79	Nebe
22	Nâs	51	Yûnus	80	Nâziat
23	İhlâs	52	Hûd	81	Fâtır
24	Necm	53	Yûsuf	82	İnşikâk
25	Abese	54	Hicr	83	Rûm
26	Kadir	55	En'am	84	Ankebût
27	Şems	56	Sâffat	85	Mutaffifin
28	Burûc	57	Lokmân		
29	Tin	58	Sebe		

Suyûtî daha sonra Medine'de inen sûrelere ait şu tertibi sunmuştur: Bakara, Âl-i İmran, Enfâl, Ahzâb, Mâide, Mümtehhine, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrim, Cum'a, Teğâbün, Sâff, Feth, Tevbe ve geri kalan sûreler. Müellif hemen akabinde böyle bir tertibin garib olduğunu dillendirmiştir.⁸⁵

Netice itibariyle el-Burhân'da Zerkeşî ilk inen ayet hakkında üç görüş belirtmiştir ki bunlar: Alak Sûresi'nin ilk beş ayeti, Müddesir Sûresi'nin ilk ayetleri ve Fatiha Sûresi'nin tamamı. Suyûtî ise ilk inen ayetler hakkında Zerkeşî'nin zikrettiği rivayetleri nakletmekte ve onun görüşlerine katılmaktadır. Suyûtî ondan farklı olarak Besmele'nin inen ilk ayet olması gerektiğine dair görüşü de eserinde

⁸⁵ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 82.

zikretmektedir. Suyuti, Zerkeşî'den farklı olarak besmeleyi de ilk inen ayetler arasında saymıştır. O, besmeleyi ayrı bir kelim olarak değil sûreyle inmesi zaruri bir söz olarak kabul etmektedir.

İki eserdeki rivayetleri incelediğimizde ilk inen ayet konusunda farklı rivayetlerin bulunduğu görülmektedir. Âlimlerin çoğu Alâk Sûresi'ni ilk inen ayet olarak kabul etmektedirler. Fakat Câbir'in rivayetini incelediğimizde ilk inen ayetin Müddesir Sûresi olduğu izlenimi oluşmaktadır. Çelişkili gibi görülen bu rivayet Hz. Aişe'nin bildirdiği fetret döneminden sonra inen ilk ayetin Müddesir Sûresi olduğuna dair rivayetiyle çelişkiyi ortadan kaldırmıştır.

Zerkeşî, İklîl ve Mustedrek adlı eserlerden yaptığı rivayette, belirli konularda inen ilk ayetler olarak nübüvvet, risalet ve savaş ayetlerini belirtmektedir. Suyûtî ise bu bölümü ikili tasnif yaparak, belirli konularda inen ilk ayetleri birçok madde halinde incelemiştir. Ayrıca o, bunlara ilaveten Mekke ve Medine'de inmeye başlayan sûreleri de ele almaktadır.

2.2. KUR'ÂN'IN SON NAZİL OLAN AYETLERİ

Kur'ân tarihi konuları içerisinde mütala edilen bahislerden biri de son inen âyetlerin hangisi olduğu hususudur. Bu konuda birbirinden farklı pek çok rivayetin gelmiş olması, mevzunun ulemâ arasında oldukça etraflıca ele alınıp tartışıldığına işaret etmektedir. Ne yazık ki Hz. Peygamber'den, son inen âyetlerin hangisi olduğuna dair bir hadisin olmayışı gerçeği, bu mesele etrafında birçok görüşün meydana gelmesinin zeminini oluşturmuştur.

Karşılaştırmasını yaptığımız el-Burhân'da ve el-İtkân'da son inen ayetin hangisi olduğu hakkında görüş ayrılıklarından bahsedilmesine karşın, her iki eserde son inen ayetin hangisi olduğu net bir şekilde belirtilmemiştir. Ancak her iki eserin üzerinde ittifak ettiği husus, Mâide Sûresi'nin üçüncü⁸⁶ ayetinin son inen ayet olmadığı gerçeğidir.

Zerkeşî, el-Burhân'da konuyu “Kur'ân'dan ilk ve son inenlerin (âyetlerin) bilgisi” şeklinde müstakil bir başlık altında ilk inen âyetlerle birlikte

⁸⁶ Maide, 5/3: “الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ”

değerlendirmişken,⁸⁷ Suyûtî ise “son inenleri (âyetlerin) bilgisi” başlığı ile ele almaktadır.⁸⁸

Zerkeşî, konuya son inen ayetin hangisi olduğu konusunda ihtilafların olduğunu zikretmekle başlamakta ve İbn Abbas’ın son inen âyetlerin Nasr Sûresi olduğu, Hz. Aişe’nin de Maide Sûresi olduğu yönündeki görüşlerine yer vermekte ve daha sonra son inen âyetin Bakara Sûresi’ndeki, “*Allah’a döndürüleceğiniz o günden korkun!*”⁸⁹ âyetinin olduğunun söylendiğini ifade etmektedir.⁹⁰ Müellif daha sonra Süddî’nin, söz konusu âyetin Tevbe Sûresi’nde geçen “*Eğer yüz çevirirlerse de ki: “Bana Allah yeter. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O’na tevekkül ettim. O, yüce Arş’ın sahibidir”*”⁹¹ mealindeki âyet olduğu yönünde görüş bildirdiğini dillendirmektedir.⁹²

Konu ile ilgili rivayetlere temas etmeye devam eden Zerkeşî, Buhârî’nin Berâ b. Âzib’den (ö. 71/690 [?]) naklettiği Tevbe Sûresi’nin son inen sûre ve Nisâ Sûresi’nde yer alan “*Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size kelale (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor.*”⁹³ mealindeki âyetin de son inen âyet olduğu yönündeki rivayeti zikretmektedir.⁹⁴ Bu rivayetin bir benzerini başkalarından da aynı şekilde aktarmaktadır.⁹⁵ Bakara Sûresi’nde geçen “*Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah’a döndürüleceksiniz.*”⁹⁶ Mealindeki âyetin de son inen âyet olduğunun bildirildiğini söylemekte ve bu ayetin inişi ile Hz. Peygamber’in vefatı arasında seksen bir gün olduğunu, bazı rivayetlerde ise bu sürenin dokuz gece olarak yer aldığını beyan etmektedir.⁹⁷

Zerkeşî, Hâkim’in Müstedrek’inden Ubey b. Kâb’a dayandırılan ve son inen âyetin Tevbe Sûresi’nde yer alan “*Andolsun ki size kendi içinizden oldukça izzetli bir*

⁸⁷ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 305.

⁸⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 86.

⁸⁹ Bakara Sûresi, 2/281: “وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ”

⁹⁰ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 308.

⁹¹ Tevbe, 9/129: “فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ”

⁹² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 308.

⁹³ Nisa, 4/176: “يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ”

⁹⁴ Buhârî, **Sahîh**, Ferâiz 14.

⁹⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 309.

⁹⁶ Bakara Sûresi, 2/281.

⁹⁷ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 309.

Resul geldi.”⁹⁸ şeklindeki âyet olduğu yönündeki rivayeti⁹⁹ aktarmakta ve bu rivayetin Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde de geçtiğini beyan etmektedir.¹⁰⁰

Söz konusu rivayetleri naklettikten sonra Zerkeşî, Bakıllânî’nin el-İntisâr’ında konu ile ilgili şu değerlendirmesi ile bahsi kapatmaktadır: Bu rivayetlerden hiç biri merfu değildir. Hz. Peygamber’e kadar ulaşmamıştır. Herkes kendi görüşü ve zann-ı gâlibi ile konuşmuştur. Belki de bunlar, vefat ettiği gün; ya da hastalanmadan az önce Resûlullah’dan duydukları son sözdür. Bu duydukları son sözden haber vermişlerdir. Bir kısımda da bizzat Resûlullah’dan duymamış, fakat sonradan işitmiş olabilirler. Resûlullah’ın en son okuduğu bu ayetin, diğer ayetlerle birlikte inmesi, bununla beraber inen ayetlerin diğerlerinin yazılmasından sonra yazılması, bunun da ayetlerin tertibinde son indiği zannedilmesi muhtemeldir.¹⁰¹

Zerkeşî’nin bu başlık ve altında değerlendirdiği rivayetlerin tamamı özü itibariyle Bakıllânî’nin el-İntisâr’ıyla bire bir örtüşmektedir. Muhtemeldir ki müellif, bu başlığı yazarken el-İntisâr’ı olduğu gibi nakletmiş olmalıdır.

Suyûtî, *Ma’rifetu Evveli mâ Nezele* başlığıyla sekizinci bölümde ele aldığı konuyu tıpkı Zerkeşî gibi ilgili rivayetleri naklederek incelemektedir. Bu meyanda müellif konuya Buhârî, Müslim’in, Berâ b. Âzib’den naklettiği son inen âyetin Nisâ Sûresi’ndeki: “Senden fetva istiyorlar. De ki: “Allah, size “kelâle” (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor...”¹⁰² âyet olduğu yönündeki rivayeti¹⁰³ nakletmekle başlamaktadır.¹⁰⁴ Buna ilaveten Buhârî’den İbn Abbas’a nispet edilen ve son inen âyetin Bakara Sûresi’ndeki “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın.”¹⁰⁵ âyet olduğu yönündeki rivayeti de başka kanallardan gelen varyasyonlarıyla birlikte aktarmaktadır.¹⁰⁶

⁹⁸ Tevbe, 9/128: “لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ”

⁹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, Cilt: 2, s. 338.

¹⁰⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 310. Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde bu rivayeti bulamadık.

¹⁰¹ Bakıllânî, *İntisâr*, 245-246; Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, ss. 310-311.

¹⁰² Nisa, 4/176.

¹⁰³ Buhârî, *Sahîh*, Ferâiz 14; Müslim, *Sahîh*, Ferâiz 10-13.

¹⁰⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, s. 86.

¹⁰⁵ Bakara, 2/278: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ”

¹⁰⁶ Buhârî, *Sahîh*, Buyû 25; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen*, İstanbul, 1981, Ticaret 58; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Mısır, 1368/1949, Cilt: 1, s. 36; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, ss. 86-87.

Nesâî'nin (ö. 303/915) İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan naklettiği rivayete göre¹⁰⁷ son inen âyet Bakara Sûresi'nin şu ayetidir , “Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürölüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.”¹⁰⁸

Suyûtî, Hakim'in Mustedrek'inde Ubey b. Kâ'b'dan (ö. 33/654 [?]) nakille Tevbe Sûresi'ndeki: “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşıda çok da çok şefkatli ve merhametlidir.”¹⁰⁹ “Eğer yüz çevirirlerse de ki: “Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arş'ın sahibidir.”¹¹⁰ âyetlerinin en son inen âyetler olduğu yönündeki rivayetleri nakletmektedir.¹¹¹

Müellif daha sonra Nisabûrî'nin eserlerinden son inen âyetin Mâide Sûresi'ndeki haram kılınan yiyeceklerin içerisinde haber verildiği âyet olduğu yönündeki Hz. Aişe'ye isnad edilen rivayeti nakletmektedir.¹¹² Bunun yanında Suyûtî, son nâzil olan âyetlerin Nasr Sûresi, Kehf Sûresi'nin yüz onuncu, Nisâ Sûresi'nin doksan üçüncü, Âl-i İmrân Sûresinin yüz doksan beşinci, Ahzâb Sûresinin otuz beşinci, Tevbe Sûresinin beşinci, En'âm Sûresinin yüz kırk beşinci ve Mâide Sûresinin üçüncü âyetleri olduğunu bildiren daha başka nakilleri de eserinde zikretmektedir.¹¹³ Tıpkı Zerkeşî gibi Suyûtî de konu ile ilgili herhangi bir görüş beyan etmemekte ve Bakıllânî'nin yukarıda zikrettiğimiz değerlendirmelerine temas etmekte ve görüşünü olduğu gibi aktarmaktadır.¹¹⁴

2.3. VAHYİN KAYDEDİLMESİ

Zerkeşî, Hz. Peygamber döneminde vahiylerin nasıl kayıt altına geçirildiği hususunda Mustedrek'ten nakille Zeyd b. Sâbit'in “Biz Kur'ân'ı Resûlün yanında

¹⁰⁷ Rivâyeti Nesâî'nin Sünen'inde bulamadık.

¹⁰⁸ Bakara, 2/281: “وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ”

¹⁰⁹ Tevbe, 9/128: “لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ”

¹¹⁰ Tevbe 9/129: “فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ”

¹¹¹ Hâkim, **el-Müstedrek**, Cilt: 3, s. 338; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 88.

¹¹² Hâkim, **el-Müstedrek**, Cilt: 2, s. 311; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 89.

¹¹³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 89-91.

¹¹⁴ Bakıllânî, **İntisâr**, ss. 245-246; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 89.

deri ve yaprak parçalarına yazıyorduk.” şeklindeki sözünü nakletmektedir.¹¹⁵ Buna ilaveten o, Hz. Peygamber’e âyetler geldiğinde o an vahiy kâtiplerinden yanında kim varsa onu çağırdığı ve ona, gelen vahiyleri yazdırırdığı bilgisine de yer vermektedir.¹¹⁶

Müellif, konuyla alakalı olarak Haris el-Muhâsibî’nin Fehmü’s-Sünen adlı eserinde şöyle dediğini zikretmektedir: Kur’ân’ın yazılması elbette yeni bir şey değildir. Nitekim Hz. Peygamber onun yazılmasını emretmiştir. Lakin o vakitler Kur’ân, deriler, yaprak parçaları ve hurma dalları üzerinde parçalar halinde yazılıydı. Hz. Ebû Bekir’in işi, Kur’ân’ın bir mekândan başka bir mekâna kopyalanmasını emretmekten ibaret olmuştur. O bu işi Hz. Peygamber’in evinde muhafaza edilen ve üzerinde Kur’ân’ın yazılı olduğu yapraklar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Bu malzemeleri bir araya getirenler, kaybolmasını önlemek maksadıyla onları bir iple birbirine bağlamışlardır.¹¹⁷ Zerkeşî, az önce değindiğimiz vahyin yazımına dair rivayetlerin benzerlerini de yine değişik varyasyonlarıyla birlikte eserinde nakletmektedir.¹¹⁸

Suyûtî de vahyin Hz. Peygamber döneminde kayıt altına alınması konusunda Zerkeşî’nin eserine aldığı bilgilere el-İtkân’da yer vermiş ve bu bilgilerin geldiği rivayetleri de zikretmiştir.¹¹⁹

Sonuç olarak Kur’ân’ın son nâzil olan âyetlerinin hangileri olduğu hususu, Zerkeşî’nin ve Suyûtî’nin eserlerinde ele alıp değerlendirdikleri bir konudur. Her iki müellifin bu meyanda yaptıkları faaliyet, konu ile ilgili rivayetleri toplamak ve bunları bütünsel bir malzeme olarak eserlerine yansıtmak olmuştur. Görebildiğimiz kadarıyla her iki müellif, hemen hemen aynı rivayetleri almışlar ve bu konudaki görüşlerini de Bakıllânî’nin el-İntisâr adlı eserinde zikrettiği değerlendirmesi üzerinden vermeye gayret etmişlerdir. Bu da bizlere hem Zerkeşî’nin hem Suyûtî’nin bu mevzudaki ana kaynaklarının Bakıllânî olduğu, ona itimat ettikleri ve onun değerlendirmelerini benimsedikleri düşüncesine sevk etmektedir.

¹¹⁵ Hâkim, **el-Müstedrek**, Cilt: 2, s. 611; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 348.

¹¹⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 340.

¹¹⁷ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 348.

¹¹⁸ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 340-350.

¹¹⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, 181-188.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHABE DÖNEMİ KUR'ÂN TARİHİ

3.1. KUR'ÂN'IN CEM'İ

Hz. Peygamber döneminde âyetler peyderpey gelmeye devam etmiş ve gelen vahiyler vahiy kâtipleri vasıtasıyla yazıyla kayıt altına alınmıştır. Fakat âyetlerin inişi sürekli olduğu için Kur'ân-ı Kerim bu dönemde iki kapak arasında toplanmamıştır.¹²⁰ Halife Hz. Ebubekir döneminde meydana gelen savaşlar neticesinde Kur'ân-ı Kerim hâfızları pek çok kurrânın şehit düşmesi, Müslümanlar arasında Kur'ân-ı Kerim'in kaybolması endişenin yayılmasına neden oldu. Bu ve benzeri endişeleri bertaraf etmek maksadıyla Kur'ân-ı Kerim iki kapak arasında toplanmış ve bir mushaf haline getirilmiştir. İşte bu olaya Kur'ân-ı Kerim'in cem'i denilmektedir.¹²¹

Zerkeşî, konuyu “Kur'ân-ı Kerim'in cem'i ve sahabeden onu koruyanlar/ezberleyenler” başlığıyla on üçüncü bölümde ele almıştır. Onun, Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemeyi de cem edilmesiyle birlikte ele almasının nedeni, Kur'ân'ın cem'inin hem yazıyla bir araya getirilen sayfalar halindeki mushafı hem de ezberleme faaliyetini içine almasından dolayıdır. Çünkü şu âyetlerde bu gerçeğe işaret edilmektedir: “*İnkâr edenler, “Kur'ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz, Kur'ân'ı senin kalbinde pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.*”¹²² Buradaki “senin kalbinde pekiştirmek istiyoruz” ifadesi, onun hıfzedilmesi anlamına gelmektedir.¹²³

Suyûtî ise konuyu on sekizinci bölümde “Kur'ân-ı Kerim'in cem'i ve tertibi” başlığı altında ele almışken¹²⁴ bununla ilişkili olarak yirminci bölümde ise “Kur'ân-ı Kerim'in hâfızları ve rivayetleri” şeklinde bir başlık açmış ve konuyu daha da detaylandırmıştır.¹²⁵ Fakat Suyûtî, Kur'ân-ı Kerim'in cem'i ve tertibi başlığı altında konuları işlerken el-Burhân'ın “Kur'ân-ı Kerim'in sûrelerinin taksimi ve sûre ve

¹²⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 181.

¹²¹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 341-343.

¹²² Furkan Sûresi, 25/32: “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

¹²³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 339.

¹²⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 181.

¹²⁵ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 222.

âyetlerin sayısının bilgisi” başlıklı ondördüncü bölümünden epeyce istifade etmiştir.¹²⁶

3.2. KUR’ÂN’IN MUSHAF TA CEM’İ

Malum olduğu üzere Kur’ân-ı Kerim, Hz. Ebubekir döneminde cem edilmiştir. Bu dönemde yapılan cem olayının detayları ile ilgili olarak Zerkeşî el-Burhân’da birçok rivayet nakletmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’in cem’ine neden ihtiyaç duyulduğu ve sonrasında neler yapıldığı hususunda müellif, eserinde Buhârî’nin Zeyd b. Sâbit’ten naklettiği şu rivayete yer vermektedir:

“Yemâme savaşında birçok sahabenin şehit düşmesi üzerine Hz. Ebubekir beni çağırttı. Yanına gittim. Hz. Ömer de orada bulunmaktaydı. Hz. Ebubekir bana dedi ki: Ömer bana gelip Yemâme’de Kur’ân hafızları çok zaiyat verdi. Bu gibi olaylarda hafızların ölmeleriyle Kur’ân’ın kaybolmasından endişe etmekteyim. Bana kalırsa Kur’ân’ın cem edilmesi için bir emir çıkarman gerekir. Ben de Ömer’e şöyle cevap verdim: “Hz. Peygamber’in yapmadığı bir işi nasıl yapabilirsin? Hz. Ömer: “Vallahi bu hayırlı bir teşebbüstür.” Sonra bu iş üzerine o kadar durdu ki, bana söyleye söyleye neticede Allah kalbime bu işi yatırdı. Bende onun görüşünü benimsedim. Zeyd daha sonra şöyle demiştir: “Hz. Ebubekir dönüp bana şöyle dedi: “Sen genç, dinç, zeki bir adamsın. Kimse itham edemez. Zaten Resûlullah’a vahiy kâtipliği yaptın. Kur’ân metnini topla. “Vallahi dağlardan bir dağı nakletmemi isteselerdi, bana Kur’ân’ı toplama emri kadar ağır gelmezdi. Zeyd dedi ki: Resûlullahın yapmadığı bir işi yapıyorsunuz. Hz. Ebubekir: Vallahi bu hayırdır. Sonra bu iş üzerine öyle durdu ki, söyleye söyleye bu işi Hz. Ebubekir’in kalbine yatan Allah benim kalbime de yatırdı.”¹²⁷

Hz. Peygamber zamanında Kur’ân’ın toplanmama nedenini Zerkeşî şöyle açıklamaktadır: Allah, Hz. Peygamber’i şu sözle unutmaktan korumuştur. “*Bundan böyle Kur’ân’ı sana okutturacağız unutmayacaksın.*”¹²⁸ Ayrıca Allah’ın hükümlerinde nesh de olabiliyordu. Oysa Hz. Peygamber sonrasında insanlar, Kur’ân’ı unutmaktan korunmamışlardı. Bu sebeple daha önce olmayan bir şey meydana geldi ve Kur’ân-ı Kerim’in Mushaf halinde korunması gerekti.¹²⁹

Daha sonra Zerkeşî, cem olayının sonucunu şöyle ifade etmektedir: Sahabe Kur’ân-ı Kerim’i eksiksiz veya ziyadesiz bir şekilde iki kapak arasında topladı. Onları

¹²⁶ Karşılaştırınız: Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 358 vd. Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 181 vd.

¹²⁷ Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 157, Fezâil 3; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 341.

¹²⁸ A’la, 87/6: “سَنُفِّرُكَ فَلَا تَنْسَى”

¹²⁹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 349.

bu işe sevk eden amillerden birisi Kur'ân'ın kemiklerde, taşlarda ve sahabenin hafızalarında ayrı ayrı durması hususudur. Sahabe, hâfızların vefat etmesiyle Kur'ân'ın bir kısmının yok olmasından endişe etmişler ve onu Hz. Peygamber'den işittikleri mushafa yazmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinin tertibi, Hz. Peygamber'in bu ayet filan ayetten sonradır demesi ile olup tevkifidir. Ortaya çıktı ki sahabenin bu çalışmaları Kur'ân'ı bir yerde toplamak içindir. Bir tertipte toplamak için değil. Zaten Kur'ân-ı Kerim şu anda Mushaflarımızda olan tertip üzere levh-i mahfuz'da yazılıdır. Allah'ın dediği gibi: “O Ramazan ayı ki Kur'ân o ayda indirildi.”¹³⁰ Allah Kur'ân'ı toplu olarak bir defada dünya semasına indirdi. Başka bir ayette ise “Muhakkak ki biz onu (Kur'ân) Kadir gecesi günü indirdik.”¹³¹ Şeklinde buyurur. Daha sonra Hz. Peygamber'in hayatı müddetince ihtiyaç olduğu vakitlerde ayrı ayrı indirilmiştir. Allah'ı Teâlâ'nın buyurduğu gibi “Biz Kur'ân'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.”¹³² Kur'ân'ın nüzul tertibi okunuş tertibi değildir. Sahabelerin Kur'ân'ı toplayıp çoğaltma ittifakı Kur'ân'ın ümmete devamlı olmasına sebep oldu. Allah'ın kullarına bir rahmeti ve Allah'ın Kur'ân'ı korumaya dair verdiği söz için bir kolaylık ve onaylama oldu. Allah'ın da buyurduğu gibi: “Şüphesiz bir uyarı ve öğüt olan Kur'ân'ı biz indirdik. Biz onu mutlaka koruyacağız.”¹³³ Bu şekilde uzlaşmazlık giderilip tek bir fikirde uzlaşma oldu.¹³⁴

Suyûtî de bu uzun rivayeti olduğu gibi eserinde nakletmekte ve buna ilaveten bu rivayetin farklı varyasyonlarını da vermeyi ihmal etmemektedir.¹³⁵ Bunun yanında o, Kur'ân-ı Kerim'i ilk defa cem' edenlerin Hz. Ömer veya Huzeyfe'nin kölesi Salim olduğu yönündeki rivayetleri de nakletmekte ve bunları değerlendirip şu açıklamada bulunmaktadır: Bu türden rivayetler oldukça garip ve isnadları munkatıdır.¹³⁶ Bu yönüyle Suyûtî, konuya dair Zerkeşî'den daha fazla rivayet aktarmaktadır. Mesela Kur'ân-ı Kerim'in cem'i olayı neticesinde Hz. Ali'nin: “Kur'ân'a hizmette en büyük sevaba nail olan Ebubekir'dir. Allah, Ebubekir'den razı

¹³⁰ Bakara, 2/185: “شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ”

¹³¹ Kadir, 97/1: “أَنَا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ”

¹³² İsrâ, 17/106: “وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنُرْتَلَّهُ تَتْلُوهُ قَوْمٌ وَإِنَّا لَآخِذُونَ”

¹³³ Hicr, 15/9: “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ”

¹³⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, ss. 346-347.

¹³⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, ss. 181-186.

¹³⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, s. 183.

olsun. Allah'ın kitabını ilk cem eden o'dur."¹³⁷ şeklinde bir beyanda bulunduğu bilgisine yer vermektedir.¹³⁸ Yine Hz. Ali'nin: "Hz. Peygamber vefat edince Cuma namazları hariç Kur'ân'ı cem edinceye kadar cübbemi üzerime alıp dışarı çıkmamaya ahdettim." Bu esnada da Kur'ân'ı bir araya topladım dediğini nakletmekte ve bu haberin zayıf olduğu, Hz. Ali'nin Kur'ân-ı Kerim'i cem'inden muradın onu ezberlemesinin kastedildiği yönündeki yorumları da aktarmaktadır.¹³⁹

3.2.1. Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân-ı Kerim'i Cem Etme Faliyeti

Zeyd b. Sâbit'in böyle bir işle görevlendirilmesinin nedeni, onun çok parlak bir zekâyâ sahip olması, vahiy kâtipliği yapması, yazı kültürünü iyi bilmesi, oldukça güvenilir bir kişiliğe sahip olması, genç ve dinamik olması ve Kur'ân-ı Kerim'i çok iyi bilmesi gibi hususlar gerekçe gösterilmektedir.¹⁴⁰

Zerkeşî, tâbiîn âlimlerinden Ebû Abdurrahman es-Sûlemî'nin (ö. 73/692 [?]) beyanına göre Zeyd b. Sâbit arza-i âhirada bulunduğunu bu sebeple Hz. Ebubekir'in ve Hz. Osman'ın onu Kur'ân-ı Kerim'in cem'i ve istinsahında görevlendirdiklerini zikretmektedir.¹⁴¹

Suyûtî de Beğavî'nin (ö. 516/1122) 'Şerhu's-Sunne'sinden Zeyd b. Sâbit'in, Kur'ân'dan neshedilen ve aynen bırakılan ayetlerin beyan edildiği, son arzada bulunduğu, bunları kaydettiği ve daha sonra Hz. Peygamber'e okuduğu ve bu sebeple Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in Kur'ân'ın cem'i konusunda ona güvendiklerini ve Hz. Osman'ın da bu sebeple mushafın çoğaltılması görevini ona verdiği bilgisini nakletmektedir.¹⁴²

Zeyd'in, Kur'ân'ı derleme görevi ile ilgili göstermektedir ki söz konusu nüsha en sağlam ilmi usullerle tespit edilerek, tilaveti mensuh ayetler metne

¹³⁷ İbn Ebî Davûd, **Kitabü'l Mesahif**, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s.11

¹³⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 183.

¹³⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 183.

¹⁴⁰ Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 157, Fadâil 3; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 341-342; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 181-182; Muhammed Mustafa el-Azami, **Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, trc. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 119.

¹⁴¹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 347.

¹⁴² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 158.

alınmamış, bir kısım İslam âlimine göre derlenen metin yedi harfi içermiş ve Abdullah b. Mesud'un teklifiyle ona "Mushaf" ismi verilmiştir.¹⁴³

Zerkeşî, cem' esnasında yazılı malzemesi kaybolan âyetlerle ilgili olarak Harice b. Zeyd'den nakille Zeyd b. Sâbit'in şöyle söylediğini aktarmaktadır: Mushafı kopyalayacağımız vakit Ahzab Sûresi'nin: "*Mü'minlerden Allah'a verdikleri söze bağlı kalan er kişiler vardır.*"¹⁴⁴ şeklindeki âyetini kaybettim. Oysa Hz. Peygamber'i o ayeti okurken dinlemiştim. Onu Huzeyme el-Ensari'nin yanında buldum ve ait olduğu sûreye ekledim. Huzeyme ise iki kişinin şahadetine denk kimsedir.¹⁴⁵

Devamında Zerkeşî rivayetle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Zeyd'in "o ayeti Huzeyme'den başka kimsede bulamadım" sözünde Kur'ân'ı Kerim'i bir kişinin sözüne dayanarak doğrulamak yoktur. Çünkü Zeyd o ayeti duyup Ahzab Sûresindeki yerine Hz. Peygamber'in ona öğretmesiyle zaten biliyordu. Aynı şekilde Zeyd dışındaki sahabe de o âyeti mushafa almayı unutmuşlardı. Zaten o ayeti Huzeyme'den duyduğu vakit hatırlamıştı. Onu bu izlenimi o ayeti ortaya çıkarmak içindi. Yoksa yeni bir bilgi ortaya çıkarmak için değil. Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı ezberleyen sahabeler dört tanedir. Yani bundan kasıt o ezberleyen sahabeler bu şeyle meşhur olmuşlar ve o dört sahabenin dışındakilerden de Kur'ân'ı ezbere bilenlerin olduğu tespit edilmiştir.¹⁴⁶ Özü itibariyle Zerkeşî'nin Hz. Ebûbekir'in Kur'ân'ı toplarken öne sürdüğü "iki şahit" isteme olayından anladığı esasen kişinin hıfzetmiş olması ve bunun yazı ile de tespiti olsa gerektir.

¹⁴³ Muhsin Demirci, **Kurân Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016 s. 164.

¹⁴⁴ Ahzab, 33/23: *مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ*

¹⁴⁵ İbn Ebî Davûd, **Kitabü'l Mesahif**, s. 26; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 342; Zeyd b. Sabit Tevbe sûresinin son iki ayeti ve Ahzab sûresinin yirmi üçüncü ayeti yazılı metin olarak yalnızca Huzeyme b. Sabit'e buldu. Ondan bir şahit getirmesini istemeden Kur'an'a kaydetmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in onu "*zü's şehâdeteyn*" (şahitliği iki kişinin şahitliğine denk) olarak nitelendirmiştir. Huzeyme'ye bu sıfatın verilmiş hadisesi şöyle nakledilmektedir. Resûlullah bir gün Sevâ b el Kays isimli bedeviden bir at satın almış. "*Ve ona biraz sonra ücretini ödeyim*" diyerek ordan ayrılmış. Fakat bedevi işi ağırından alıyordu. Resûlullah'ın alış-verişinden haberdar olmayan birisi, daha fazla ücret ödeyerek atı satın almıştı. Hz. Peygamber geri dönüp geldiğinde Sevâ: "Ben onu satmadım, eğer sattıysam şahit göster dedi." Bu konuşma esnasında oraya gelen Huzeyme, Resûlullah'ın lehinde şahitlik etti. Bedevinin atı ona sattığını söyledi. Ancak Peygamberimiz Huzeyme'ye: "*Bu alış-veriş sırasında burda bulunmadığın halde, hangi düşüncen böyle bir şahitliğe sevketti?*" Huzeyme: "Ey Allah'ın Resûlü, ben seni tebliğ etmiş olduğun semâvi haberle tasdik ettim. vekesin olarak sen doğru söylersin!" Bunun üzerine Hz. Peygamber: "*Huzeyme kimin lehinde veya aleyhinde şahitlik yaparsa, onun şahitliği kâfidir, buyurdu.*" Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, s. 84; İsmail Karaçam, **Kur'an'ı Kerimin Nüzülü ve Kırâati**, Nedve Yayınları, Konya, 1981, s. 173.

¹⁴⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 342-343.

3.2.2. Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân'ın Cem'inde Kullandığı İki Şahitlik Yöntemi

Suyûtî, bu mevzu ile alakalı İbn Ebî Dâvûd'dan (ö. 316/929) şu rivayeti nakletmektedir: Hz. Ömer, kimde Resûlullah'tan yazdığı Kur'ân ayetlerinden metinler varsa getirsin, dedi. O dönemde sahabe âyetleri deri, kemik ve hurma dalları üzerine yazmıştı. Hz. Ömer getirilen ayetlerin kabul olması için iki şahit istemişti. İki şahit olmadan getirilen ayetleri kabul etmemişti.¹⁴⁷ Öte yandan müellif, Sicistânî'nin Mesâhif'inden Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer ve Zeyd'e: Mescidin kapısına oturun; iki şahitle Allah'ın kitabından size ayetler getiren olursa onu yazın dediğine dair bir bilgi daha aktarmaktadır.¹⁴⁸

Bu noktada Suyûtî, söz konusu rivayetler doğrultusunda Zeyd b. Sâbit'in ayetleri ezbere bilmesine karşın ayetleri hıfzedenin şahitliği olmadıkça yalnız ayetlerin yazılı olmasıyla iktifa etmediği, böyle davranmasının, onun Kur'ân'ın cem'in de çok ihtiyatlı olduğunu göstermekte olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmakta ve ilgili rivayetlerin ikincisinin ravi zincirinde inkıta olmakla beraber ravilerin sika olduğunu eserinde belirtmektedir.¹⁴⁹

Müellifin ilgili rivayetlere ve görüşlere genişçe yer vermesinden, onun iki şahitlik meselesine önem verdiğini anlıyoruz. Rivayetlerde geçen iki şahitten maksadın ne olabileceği ile ilgili daha başka haberlerden de bahsetmektedir. Bu meyanda Sehâvî'nin (ö. 643/1245) "Cemâlu'l-Kurra"¹⁵⁰ adlı eserinden iki şahitten maksadın ne olduğu ile ilgili şu yorumu aktarmaktadır: iki şahitin, kişinin getirdiği ayetin, Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına dair şahitlik etmeleridir. Bu konudaki diğer bir görüş ise Kur'ân'ın indiği vecihlerden biri olduğuna şahitlik etmeleridir.¹⁵¹

Konuyla alakalı olarak Ebû Şâme'nin (ö. 665/1267) : Kur'ân'ı toplayanların amacı, yalnız ezberden değil, bizzat Hz. Peygamber'in yanında yazılmış olmasıdır.

¹⁴⁷ Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî, **Kitabu'l-Mesâhif**, thk. Muhammed b. Abduh, el-Fârûk el-Hadîse, Kâhire, 1423, s. 57; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 184.

¹⁴⁸ Sicistânî, **Mesâhif**, s. 56-57; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 184.

¹⁴⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 184.

¹⁵⁰ Ali b. Muhammed b. Abdissamed es Sehâvî, **Cemâlu'l-Kurra ve Kemâli'l-İkrâ**, thk. Mervan el-Atiyye- Muhsin Harâbe, Dâru'l-Me'mûn lil-Turâs, Dımeşk-Beyrut, 1418, ss. 161-162.

¹⁵¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 184.

Bu sebeple Zeyd b. Sâbit, Tevbe Sûresinin son ayetlerini yazılı olarak Huzeyme'den başkasında bulamadığını söylemiştir. Zeyd, Kur'ân'ı toplama faaliyetinde ayetin yazılı olmaması durumunda onu sadece ezberlemiş olmayı yeterli görmemiştir.¹⁵² Bu görüşün akabinde Suyûtî, iki şahitten maksadın son arzada onaylanan ayetlerden olduğuna şahit olunması durumu olduğu şeklinde bir görüş beyan etmektedir.¹⁵³

Zerkeşî de Suyûtî'nin iki şahitlik konusundaki görüşlerini destekler mahiyette Zeyd'in o âyeti bir tek Huzeyme'nin yanında bulduğunu söylemesinin, Kur'ân'ın ahad haberle sabit olduğu şeklinde mevzu bahsinin mümkün olmadığını, zira Zeyd'in ilgili âyeti önceden hıfzettiğini ve yerini bildiğini, onun başka kimselere başvurmasının teyit ve tekit amaçlı olduğunu yoksa herhangi bir bilgi elde etmek için olmadığını dile getirmektedir.¹⁵⁴

Suyûtî, cem esnasında kaybolan âyetlerin hangisi olduğu noktasında farklı rivayetlere de yer vermektedir. Bu meyanda İbn Eşte'den şu rivayeti aktarmaktadır: Kur'ân'ı ilk defa bir araya getiren Hz. Ebubekir ve bu işle uğraşan da Zeyd'dir. Sahabe, Zeyd b. Sâbit'e bildikleri âyetleri getirmişler, iki şahid olamadıkça getirilen ayeti kabul etmemiştir. Tevbe Sûresinin son iki ayetini ancak Huzeyme'de bulmuş ve Hz. Peygamber, Huzeyme'nin şehadetini iki kişinin şahadetine denk tuttuğu için o ayet yazılmıştı. Daha sonra Hz. Ömer, recm ayetini Zeyd'e getirmiş, ancak ikinci bir şahidi olmadığından, Zeyd b. Sâbit recm ayetini yazmamıştır.¹⁵⁵

Meydana getirilen esere Mushaf adı verilmiştir. Mushaf, Hz. Ebubekir'in yanında vefatına kadar kalmış ve daha sonra Hz. Ömer'in beraberinde aynı şekilde vefat edinceye kadar kalmıştır. Hz. Ömer'in vefatından sonra kızı Hz. Hafsa'nın yanında kalmıştır.¹⁵⁶

Zerkeşî ve Suyûtî, Kur'ân-ı Kerim'in cem'i mevzuunda ulaşabildikleri rivayetleri eserlerine almışlar ve bunların doğrulukları üzerinde kimi zaman görüş beyan etmişler, kimi zaman da başka âlimlerin değerlendirmelerine temas etmekle yetinmişlerdir. Özü itibariyle rivayetlerin kaynağı bakımından her iki müellifin eseri büyük ölçüde birbirleriyle örtüşmektedir.

¹⁵² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 184.

¹⁵³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 184.

¹⁵⁴ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 343.

¹⁵⁵ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 185.

¹⁵⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 342; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 184.

3.3. KUR'ÂN'IN EZBERDEN CEM' EDİLMESİ

Zerkeşî, müstakil bir fasıl açmak suretiyle konuyu “Hz. Peygamber döneminde Kur’ân-ı Kerim’i hıfz etmek suretiyle cem edenlerin beyanı” başlığıyla ele almakta ve konuya başlarken şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Sahabeden bir grup Peygamberimiz hayattayken Kur’ân’ı ezberlemiştir. Elbette Kur’ân’dan her bir bölüm birçok kimse tarafından ezberlenmekteydi. Bu konu hakkında Tirmizî (ö. 279/892) ve Nisabûrî’nin bunlardan başka diğer hadisçilerin eserlerinde İbn Abbas’a dayandırılan pek çok rivayet zikredilmiştir. Mesela İbn Abbas’ın: Hz. Peygamber’e âyetler indiği vakit vahiy kâtiplerini çağırıp onlara: “Bu âyetleri içinde şöyle şöyle geçen sûreye bırakınız.” dediği naklonulmaktadır.¹⁵⁷

Müellif, mevzu ile alakalı olarak zikrettiği bir diğer rivayeti Buhârî’den nakletmektedir: Katâde (ö. 117/735), Enes b. Malik’e Hz. Peygamber döneminde kimlerin Kur’ân’ı cem ettiğini sordum. O da hepsi de Ensar’dan olan Übey b. Kâ’b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebu Zeyd olduğunu söyledi.¹⁵⁸ Suyûtî, bu rivayete eserinde yer vermektedir.¹⁵⁹ Bu rivayetin akabinde Zerkeşî, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Kur’ân’ı sadece Ebu’d-Derda, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd’in hıfzettiğine dair bir başka nakilde daha bulunmaktadır.¹⁶⁰ Suyûtî de bu haberi nakletmektedir.¹⁶¹

Zerkeşî, el-Burhân’da hafızların sayısı ve isimleri ile ilgili başka farklı rivayetleri de aktarmayı ihmal etmemektedir. Bunlardan birinde Şa’bi’nin (ö. 104/722), Kur’ân’ı sahabeden Übeyye, Zeyd, Muaz, Ebu’d-Derda, Sâd b. Ubeyd ve Ebû Zeyd olmak üzere altı kişinin ezberlediğini söylediğini nakletmektedir.¹⁶² Bu rivâyet Suyûtî’nin eserinde de ifade olunmaktadır.¹⁶³ Yine bu meyanda Zerkeşî, Şemseddin Zehebî’nin (ö. 748/1348) “Ma’rifetu’l-Kurra”sından Kur’ân’ı Resûlullah’a sunarak hıfz edenlerin Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Ubey b. Kâ’b,

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: 1, s. 57.

¹⁵⁸ Buhârî, Menâkıb 17; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 353.

¹⁵⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 223.

¹⁶⁰ Buhârî, **Sahîh**, Fadâil 8; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 354.

¹⁶¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 223.

¹⁶² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 354.

¹⁶³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 226.

Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sâbit, Ebû Musa el-Eş'arî, Ebu'd-Derda olmak üzere yedi kişi olduğu yönünde bir bilgi aktarmaktadır.¹⁶⁴

Mevzuyu “Kur’ân-ı Kerim’in hafızları ve ravileri” başlığı altında değerlendiren müellif Suyûtî de bu konuda Zerkeşî’nin eserinde yer verdiği rivayetlerin hemen tamamına temas etmektedir. Suyûtî’nin bazen Zerkeşî’nin eserinde nakletmediği rivayetlere de rastlamaktayız. Mesala Buhârî’den naklettiği şu haber bunlardan biridir: Abdullah b. Amr b. Âs’dan (ö. 65/684-85) nakledildiğine göre Hz. Peygamber Kur’ân’ı şu dört kişiden öğrenin buyurmuştur ki bunlar: Abdullah b. Mesud, Sâlim, Muâz ve Ubey b. Kâ’b’dır. Bu dört kişinin ilk ikisi Muhacirden, diğer ikisi de Ensâr’dandır.¹⁶⁵

Yine el-İtkân’da Kur’ân’ı ezberleyenlerle ilgili şu farklı rivayet de zikredilmiştir. İbnu Ebî Davud’un Mesâhif’inden nakille Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî (ö. 108/726 [?], Kur’ân’ı Hz. Peygamber zamanında ensârdan Muaz b. Cebel, Ubade b. Samit, Übey b. Ka’b, Ebu’d-Derdâ, Ebû Eyyûb el-Ensârî olmak üzere beş kişinin ezberlemiş olduğunu söylediğini nakletmektedir.¹⁶⁶

Suyûtî, Ebû Ubeyd’in (ö. 224/838) “Kitâbu'l-Kırâât” adlı eserinde Hz. Peygamber’in ashabından kurrâların isimlerini eserinde zikrettiğini beyan etmektedir. Buna göre Muhacirden; dört halife, Talha, Sa’d, İbn Mesud, Huzeyfe, Salim, Ebû Hureyre, Abdullah b. Saib, Abâdile¹⁶⁷ adı verilen dört Abdullah, Hz. Aişe, Hz. Hafsa ve Hz. Ümmü Seleme’dir. Ensardan ise, Ubâde b. Sâmit, künyesi Ebû Halime olan Muaz, Mucemmi b. Cârîye, Fudâle b. Ubeyd ile Mesleme b. Muhalled’dir. İçlerinden bir kısmı ezberlerini, Resûlulah’ın ölümünden sonra tamamladıklarını açıklamışlardır. Fakat Enes b. Malik’in hadisinde bu isimler

¹⁶⁴ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 355.

¹⁶⁵ Buhârî, **Sahîh**, Fadâil 8; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 222.

¹⁶⁶ Sicistânî, Mesâhif’inde bu rivayeti bulamadık. Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 226.

¹⁶⁷ Abâdile: Hadis ilmleriyle özellikle verdikleri fetvalarla meşhur olan Abdullah adlı dört sahâbi hakkında kullanılır. İbn Fethûn’a ait el’isti’ab zeylindeki listeye göre Hz. Peygamber’in ashabı arasında Abdullah isimli 300 kadar sahabe bulunmaktaydı. Bunların içerisinde fıkıh kültürü ve fetvalarıyla şöhret bulan dört sahâbi Abâdile unvanıyla tanınmıştır. Bunların kim olduğu Ahmed b. Hanbele sorulmuş o da Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs’ın isimleri sayılmıştır. Raşit Küçük, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, Cilt: 1, s. 7.

zikredilmemiştir. İbn Ebî Davud, Temimu'd Dari e Ukbe b. Âmir'i de bunlardan saymıştır. Ebû Mûsa'l Eşari'de Kur'ân'ı hıfzedenlerdendir.¹⁶⁸

Suyûtî'nin bu konuda verdiği malumat, Zerkeşî'nin eserinde verdiği bilgilerden oldukça fazla ve detaylıdır. Bu yönüyle konuyu daha sağlıklı bir şekilde değerlendirme açısından ister istemez araştırmacıda Suyûtî'nin Zerkeşî'den daha önemli olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.

3.4.KUR'ÂN'IN İSTİNSÂHI

Hız. Peygamber döneminde yazıya geçirilen ve Hız. Ebubekir döneminde iki kapak arasında toplanıp Mushaf haline dönüştürülmüş ve İslam devletinin hilafet merkezi Medine'de uzun yıllar muhafaza edilmiştir. Genişleyen İslam coğrafyası ve artan Müslüman sayısı, Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılmasını bir zaruret haline dönüştürmüştür. Böylece Hız. Osman döneminde toplanan söz konusu Mushaf, çeşitli beldelere gönderilmek üzere çoğaltılmıştır ki bu olaya Kur'ân-ı Kerim'in istinsahı denilmektedir.

3.4.1. Kur'ân'ın Çoğaltılmasının Sebepleri

Zerkeşî, Hız. Osman zamanında Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılmasının temel sebebinin, Kur'ân'ın İslam devletinin değişik yörelerinde uygulanan kıraat farklılıkları olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁹

Zerkeşî ve Suyûtî, konu ile ilgili olarak Buhârî'den şu meşhur rivayeti nakletmektedirler: Hüzeyfe b. Yeman Hız. Osman'ın yanındayken Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethi sırasında Kur'ân-ı Kerim'in kıraati konusunda Şamlılar ve Iraklılar çatışmaya varacak şekilde birbirleriyle çok büyük ihtilafa düştüler. Kıraat ile ilgili bu ihtilaf Hüzeyfe'yi bir hayli endişelendirmişti. Bunun üzerine Hüzeyfe durumu halife Hız. Osman'a arzemiş ve ona: Bu ümmet Yahudi ve Hristiyanlar gibi Kur'ân'da ihtilafa düşmeden evvel yetiş ey müminlerin emiri.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 226-227.

¹⁶⁹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 344.

¹⁷⁰ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 345; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 187.

Suyûtî, Muhâsibî'nin konu ile ilgili şöyle söylediğini nakletmektedir: Müslümanlar arasında meşhur olan düşünce, Kur'ân'ı bir araya getirenin Hz. Osman olduğudur. Oysa vaziyet böyle değildir. Hz. Osman sadece Irak ve Şam halkıyla kıraat harfleri üzerine anlaşmazlığın fitneye sebep olmasından korkmasına ilişkin Muhacir ve Ensâr'dan buna şahit olanlarla kendisi arasında uzlaşma sağlamak amacıyla Müslümanları bir kıraat üzerine birleştirmiştir.¹⁷¹ Hz. Osman'ın halifelikinden önce Mushaflar Kur'ân'ın nazil olduğu yedi harf üzere çeşitli kıraat biçimleriyle okunuyordu.¹⁷² Hâlbuki Kur'ân'ı tümüyle cem eden Hz. Ebubekirdir. Bu sebeple Hz. Ali: Şayet bu görev tarafıma verilseydi, Hz. Osman'ın yaptığı gibi yapardım buyurmuştur.¹⁷³ Bu rivayetin bir benzerini, Zerkeşî de eserine almış fakat Ubey b. Ka'b'a nispet ederek nakletmiştir.¹⁷⁴

Zerkeşî, Hz. Ebubekir döneminde ashabın elindeki Mushaf'ın, Kur'ân'ın nazil olduğu yedi harf üzere Kureyş lehçesiyle yazıldığını Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde Kur'ân'ı tek vecih üzerine toplamaya gereksinim olmadığını zira Hz. Osman dönemindeki ihtilaflar o devirde açığa çıkmadığını ifade etmektedir.¹⁷⁵

Zerkeşî, Hz. Osman'ın Kur'ân'ı tek bir kırâat üzere istinsah ettirdiği yönündeki görüşün makul olmadığını, aksine bu Mushafların Kırâat-ı Seb'a'yı müstemil olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda Bakıllânî'nin de 'el-İntisar'ında ifade ettiği üzere aynı düşüncede olduğunu dile getirmektedir. Bakıllânî'nin görüşü şöyledir: Hz. Osman Kur'ân'ı cem' ederken Hz. Ebûbekir'in yaptığı faaliyet gibi iki kapak arasına alma biçiminde bir toplamayı hedeflememiştir. Fakat Resûlullah'tan işitilmiş olan kırâatleri toplamayı ve işitilmemiş olanlarını da devre dışı kalmasını hedeflemiştir. Ayrıca Hz. Osman sahabelerin elinde öyle bir kitap olsun ki herhangi bir ayeti ne öne ne de geriye alınmış olsun. Kur'ân'da sabit olan ayetlere tevîl edilmiş olmayacak. Tilaveti nehy edilmiş, ispatlanmış şekilde yazılmış, varsayılan kıraat ve hıfz üzerine olacak. Sonra ki gelenler fesat ve şüphenin girmesinden korktuğu için bunu yapmıştır.¹⁷⁶

¹⁷¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 189

¹⁷² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 189.

¹⁷³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 189.

¹⁷⁴ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 349-350.

¹⁷⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 350.

¹⁷⁶ Bakıllânî, **İntisâr**, ss. 71-72; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 345.

Zerkeşî, Tabîîn âlimlerinden Ebû Abdurrahman es Sûlemi den: Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın, Zeyd b. Sâbit'in, Ensar'ın ve Muhacir'in kırâati birdi. Kur'ân-ı Kerim'i yaygın olan kırâat üzere okuyorlardı. O yaygın olan kırâat ise Hz. Peygamber'in vefat ettiği sene Cebrail'e iki kere okuduğu tarzıdır. Zeyd b. Sâbit de yapılan o mukabeleye şahit olmuştur. İnsanlar Zeyd vefat edinceye kadar o kırâat üzere okumuşlardır. Bundan dolayıdır ki Hz. Ebubekir Kur'ân'ı toplamada Zeyd'e güvendi. Hz. Osman'da Mushafı yazmada onu sorumlu kıldı şeklinde bir rivayet nakletmektedir.¹⁷⁷

Daha sonra Zerkeşî, istinsah olayının nasıl ve kimler aracılığıyla yapıldığına dair rivayetler aktarmaktadır: Hz. Osman, Hz. Hafsa'ya: "Kur'ân'ın yazılı olduğu sayfeleri bize gönder. Onları Mushaf'lara kopyalayalım. Sonra sana göndeririz. Şeklinde haber göndermiştir. Hz. Hafsa o sayfeleri Hz. Osman'a ulaştırmıştır. Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Sad b. Ebi Vakkas ve Abdurrahman b. Haris b. Hişam'a emretti ve onlarda Mushaf'lara kopyaladılar.¹⁷⁸ Bu rivayetin aynısını Suyûtî'nin el-İtkân'ında da görmekteyiz.¹⁷⁹

Rivayetin devamını Zerkeşî şöyle nakletmektedir: Hz. Osman Kureyşlilerden istinsah yapmaları için seçtiği üç heyete, Zeyd b. Sâbit Kur'ân'da herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerlerse Kur'ân-ı Kerim Kureyş lehçesi üzere indiği için onu Kureyş lehçesi ile yazmalarını söyledi. Onlar da Hz. Osman'ın dediği üzere hareket ettiler ve Kur'ân-ı Kerim'in istinsahını tamamladılar.¹⁸⁰

Bu rivayetle alakalı olarak Suyûtî, Zerkeşî'nin değinmediği şu hususu el-İtkân'da nakletmektedir: Zeyd b. Sâbit: Hz. Peygamber'den bizzat dinlediğim Azhâb Sûresinin "Mü'minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısım kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir"¹⁸¹ ayetini istinsah esnasında göremedim. Ayeti araştırdım sonunda onu Huzeyme b. Sâbit'in yanında buldum ve Mushaf'lardaki ilgili sûreye ilave ettim.¹⁸²

¹⁷⁷ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 347.

¹⁷⁸ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 345.

¹⁷⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, 187.

¹⁸⁰ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 345; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s.187.

¹⁸¹ Ahzâb 33/23: **مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا**

¹⁸² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 187.

Hız. Osman istinsah işinin tamamlanmasından sonra diğler Kur'ân parçalarının yakılmasını emretmiştir.¹⁸³ Zerkeşî, Râfızîlerin: "Hız. Osman'ın mushafların yakılması emrini vermesi, bu sahabeler adına bir cehalet ve körlüktür." Şeklindeki değerdendirmelerinin yersizliğine dikkat çekmekte ve bu durumun Hız. Osman'ın oldukça ilmî ve erdemli bir tavır olduğunu zikretmektedir. Çünkü o, Kur'ân-ı Kerim'in okunuşu üzerindeki dağınıklığı gidermiş ve böylece yapılması gereken bir işi gerçekleştirmiştir. Şayet bunu terk etseydi o vakit asi olacaktı ki kendisi bundan son derece münezzehtir.¹⁸⁴

Zerkeşî, bu mevzuda şu açıklamayı da yapmaktadır: İstinsah işinin tamamlanmasından sonra şahıslara ait hususi Mushafların yakılmasını emrettiğinde kimse Hız. Osman'a karşı çıkıp onu reddetmemiştir. Hız. Osman'ın söz konusu şahsi Mushafları yaktırmasını eleştiren Râfızîler, oldukça cahilce ve bilgisizce hareket etmişlerdir.¹⁸⁵

Zerkeşî, Hız. Osman'ın âdil bir halife olduğunu zikretmekte ve yaptığı işin oldukça yerinde bir iş olduğunu göstermek üzere Hız. Ali'nin: Ben Osman'ın görevlendiğı işte görevli olsaydım, Mushaflara onun yaptığığın aynısını yapardım şeklindeki sözünü bir delil olarak sunmaktadır.¹⁸⁶

3.4.2. Hız. Ebu Bekir ve Hız. Osman'ın Kur'ân'ı Kerim'e ve Verdikleri Hizmetleri Arasındaki Fark

Suyûtî, eserinde Hız. Ebubekir ve Hız. Osman'ın Kur'ân'ı Kerim'e yaptıkları hizmetler arasındaki farkı dile getiren rivayetlere de yer vermiştir. Nitekim bu çerçevede İbnu't-Tîn'den (?-611h.) şöyle bir rivayet nakletmektedir: Hız. Ebubekir'in, Kur'ân'ı toplama faaliyeti, hafızların şehit düşmesi sebebiyle Kur'ân'dan birtakım âyetlerin kaybolması endişesine dayanmaktadır. Çünkü âyetler o vakit henüz bir kitapta derlenmiş değildi. Hız. Ebubekir, âyetleri ve sûreleri Hız.

¹⁸³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 346.

¹⁸⁴ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 351.

¹⁸⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 351.

¹⁸⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 351.

Peygamber'den öğrendikleri haliyle muntazam bir şekilde bir mushafta cem etmiştir.¹⁸⁷

Hiz. Osman kıraat farklılıkları artınca hatta birçok lehçe olması nedeniyle herkes Kur'ân'ı kendi lehçesiyle okumaya başlamıştır bu da farklı okuyanların birbirlerini yanlış okudukları yönünde karşılıklı suçlamalarına neden olmuştur. Bu durum karşısında Hiz. Osman, kıraatlardaki farklılığın artacağından endişe etmiş ve mevcut sayfaları sûrelere göre tertip ederek bir mushaf halinde çoğaltmıştır.¹⁸⁸

Ayrıca Hiz. Osman Kur'ân'ı Kureyş lehçesi üzerine toplamıştır. Zorluk ve sıkıntıyı kaldırmak için başlangıçta Kur'ân'ın diğer lehçelerle okunmasına izin verilmiş ise de o, buna ihtiyaç olmadığını görmüş ve bir tek lehçede karar kılınmıştır.¹⁸⁹

3.5. ÇOĞALTILAN NÜSHALARIN ADEDİ

Zerkeşî, bu konuda Dâni'nin (ö. 444/1053) "el-Mukni" adlı eserinden, âlimlerin çoğunluğunun görüşünün Hiz. Osman Mushafları yazdığı zaman dört adet kopyasını yaptırıp her bölgeye birer tane gönderdiği yönündedir ki bu bölgeler de Kûfe, Basra, Şam ve Medine'dir şeklinde bir aktarmaktadır.¹⁹⁰ Bu konuda müellif, herhangi bir kaynak belirtmeden ikinci görüş daha zikretmektedir. Bu görüşe göre Hiz. Osman, Kur'ân-ı Kerim'in yedi adet istinsahını yaptırıp Kûfe, Basra, Şam ve Medine, Mekke, Yemen ve Bahreyn'e göndermiştir. Zerkeşî, bu iki görüşten hangisinin daha doğru olduğu yönündeki bilgiyi Darâni'ye dayandırmakta ve onun: Âlimlerin üzerinde ittifak ettiği ve en sahih olan görüş birinci görüştür.¹⁹¹

Suyûtî'de tıpkı Zerkeşî gibi çoğaltılan Mushafların sayısı hakkında farklı görüşlerin mevcut olduğunu zikretmekte ve bu görüşlerin en meşhur olanın, çoğaltılan mushafların beş tane olduğudur.¹⁹²

¹⁸⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 188.

¹⁸⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 188.

¹⁸⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 188-189.

¹⁹⁰ Dâni, Osman b. Saîd b. Osman, **el-Mukni' fi Resmi Mesâhifi'l-Emsâr**, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhâvî, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, tsz. s. 19; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 352.

¹⁹¹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 352.

¹⁹² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 189.

Müellif daha sonra İbn Ebî Davud es-Sicistânî'den, Hamza ez-Zeyyât'ın, Hz. Osman çoğaltılan Mushafları sadece dört bölgeye gönderdi şeklindeki sözünü nakletmektedir.¹⁹³

Suyûtî, mevzu ile alakalı olarak yine İbn Ebî Dâvud'dan bir başka rivayet daha aktarmaktadır ki o da Hz. Osman'ın mushaf'ın yedi kopyasını yazdırdığı, bunları Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kûfe'ye gönderdiği ve bir tanesini de Medine'de bıraktığı bilgisidir.¹⁹⁴

İstinsah edilen Mushafların sayılarının kaç tane olduğu mevzusunda her iki müellifin aktardıkları bilgiler hemen hemen birbirleriyle aynı olmakla birlikte kaynak olarak Zerkeşî'nin Dâni'yi, Suyûtî'nin de Sicistânî'yi referans olarak aldıklarını görüyoruz.

3. 6. AYETLERİN TERTİBİ

Kur'ân-ı Kerim tarihi konularından birini de âyetlerin dizilişinin tevkîfî olup olmadığı meselesi oluşturmaktadır. Müelliflerimiz Zerkeşî ve Suyûtî, âyetlerin tertibinin bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığı konusunda ümmetin âlimlerinin ittifak ettiklerini, bu konuda nasların bulunduğunu belirtmekte ve bu yönde görüş beyan etmektedirler.¹⁹⁵

Zerkeşî'nin bu konuda itimat edip naklettiği naslardan birisi: Resûlullah bir sûre nazil olduğunda kâtiplerden birini yanına gelmesini ister ve ona: “Bu âyetleri içerisinde şu şu hususların anlatıldığı sûrenin içerisine koy” dediği şeklindeki rivayettir.¹⁹⁶ Bu mevzuda Hz. Peygamber döneminde Kur'ân-ı Kerim'in tamamının yazıya geçirilmiş olması da delil olarak kabul edilebilecek hususlardan biridir.

Müellifin, âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuna dair delil olarak zikrettiği naslardan biri de Mekkî ve başkalarından nakledilen: “Sûrelerdeki âyetlerin tertibi, Hz. Peygamber tarafından. Berâ Sûresinin başına emretmediği için Besmele

¹⁹³ Sicistânî, **Mesâhif**, s. 133; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 189.

¹⁹⁴ Sicistânî, **Mesâhif**, s. 133; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 189.

¹⁹⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 346, 370; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 189.

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: 1, s. 57; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 353; Ömer Dumlupınar, **Kur'an Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998, s. 17.

terkedilmiştir” şeklindeki sözdür.¹⁹⁷ Müellif Zerkeşî, bunlara ilaveten âyetlerin tertibi konusunda daha pek çok nakli eserine almıştır.

Suyûtî de tıpkı Zerkeşî gibi âyetlerin dizilişinin bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığına dair birçok haber nakletmektedir. Bunların çoğu el-Burhân'da zikredilenlerle örtüşmektedir. Elbette bunlarla aynı manayı ifade eden farklı rivayetlere de rastlamaktayız. Mesela Ahmed b. Hanbel'in hasen senetle¹⁹⁸ Osman b. Ebi'l-Âs'tan (ö. 51/671) şu rivayeti nakletmektedir: Resûlullah'ın yanında otururken gözlerini bir yere dikip yöneltti; sonra şöyle buyurdu: Cebrail geldi, bana şu ayeti “Allah adeleti emreder...” (Nahl 90) ayeti şu sûredeki yerine koymamı emretti.¹⁹⁹

el-İtkân'da bu mevzuda zikredilen bir başka rivayet Buhârî'den nakledilen şu haberdır: İbn Zubeyr Hz. Osman'a: “İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları...” (Bakara 234) ayeti başka bir ayetle neshedilmiştir. O ayeti niçin yazıyor ve yerine koyuyorsun, şeklinde sordu. Hz. Osman da: Ey kardeşimin oğlu, Kur'ân'dan hiçbir ayeti yerinden değiştiremem, cevabını verdi.²⁰⁰

Suyûtî'nin âyetlerin tevkîfî olduğuna dair delil gösterdiği naslandan biri de Bakara Sûresinin son iki ayeti ve Kehf Sûresinin ilk on ayetiyle ilgili hadislerdir. Müslim, Ebû'd Derdâ'dan merfû olarak şu şekilde nakletmektedir: Kehf Sûresinin ilk on ayetini ezberleyen, deccâlin kötülüğünden korunur. Başka bir ifadesinde: Kehf Sûresinin son ayetlerini okuyan, deccalın kötülüğünden korunur buyurmaktadır.²⁰¹

Müellif, kimi zaman âlimlerin konu ile ilgili değerlendirmelerine de yer vermektedir. Mesela Beğavî'nin “Şerhu's-Sünne” adlı eserinde şöyle söylediğini ifade etmektedir: Sahabe, Hz. Peygamber'e gelen Kur'ân'ı ona herhangi bir ilave veya eksiltme yapmadan, hafızların harplerde şehid düşmesi nedeniyle kimi ayetlerin kaybolacağı kaygısından hareketle iki kapak arasında cem etmişlerdir. Tertibinde takdim-tehir yapmadan Peygamberden işittikleri gibi Kur'ân'ı yazmışlar ve düzenlemişlerdir. Hz. Peygamber, nâzil olan ayetleri okurdu. Cebrâil, kendisine bildirdiği biçimde ayetlerin tertibini Peygamber'e öğretmiş, her ayetin inişini ardı

¹⁹⁷ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 377.

¹⁹⁸ Hasen: Lügat yönünden “güzel” manasına gelen hasen kelimesi, hadisçilerin ıstılahında sahih ile zayıf arasında yer alan, fakat sahihe daha yakın olduğu için makbul hadisler arasında sayılan bir hadis çeşidinin adıdır. Talât Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, s. 58.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: 4, s. 218; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 190.

²⁰⁰ Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 45; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 190-191.

²⁰¹ Müslim, **Sahîh**, Fazâil 44; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 191.

sıra hangi sûrede nereye yerleştireceğini bildirmiştir. Elimizdeki mevcut mushaflar da buna göre düzenlenmiştir. Sahabenin çabası, Kur'ân'ın tertibi üzerine değil de onun iki kapak arasında toplanmasında olmuştur. Zira Kur'ân Levh-i Mahfuz'da bu tertip üzere mukayyettir. Allah onu dünya semasına yekpare olarak indirmiştir. Daha sonra peyder pey ihtiyaca binaen nâzil olmuştur. Kur'ân'ın inişindeki tertibi tilavetteki tertibinden başkadır. O, vahye dayanır. Zira Hz. Peygamber: Şu ayeti şuraya yerleştirin şeklinde emretmiştir. Resûlullah'ın tilaveti, mushaf'a bu biçimde konulması Sahabenin icması, bu tertibin mütevatir aktarımla kesinlik arzettiğini bildirmektedir.²⁰²

3.7 SÛRELERİN TERTİBİ

Genel hatlarıyla sûrelerin tertibi mevzuu, ilk dönemlerden itibaren ulemâ arasında tartışıl原因lmıştır. Müellif Zerkeşî, el-Burhân'da ilgili tartışmalara yeri geldikçe temas etmektedir. Konu ile ilgili herhangi bir başlık atmayan Zerkeşî eserinde sûrelerin sıralaması konusunda kendisinden evvel ki İslam âlimlerin fikirlerini nakletmektedir. Rivayetlere göre sûrelerin düzenlenmesi konusunda bir ittifak vuku bulmamıştır. Zerkeşî bu hususta üç görüş olduğunu belirtmekte ve bu görüşlerin delillerini uzun uzadıya nakletmektedir. Özü itibariyle müellifin zikrettiği söz konusu üç görüş şunlardır:

- a) Sûrelerin düzenlemesi Resûlullah tarafından yapılmıştır.
- b) Sahabe içtihadıyla yapılmıştır.
- c) Bir kısmının Hz. Peygamber tarafından bir kısmının sahabe içtihadıyla gerçekleşmiştir.²⁰³

Suyûtî de tıpkı Zerkeşî gibi konuyu müstakil bir başlık altında değil de 'fasl' şeklinde bir bahis açmak suretiyle ele almaktadır. O, aynı şekilde sûrelerin tertibi neye göre olduğu mevzuunun ihtilaflı olduğunu, bu meyanda farklı görüşlerin ortaya çıktığını dillendirmekte ve bu görüşleri tevkiî ve ictihâdî olmak üzere iki ana başlık altında toplamaktadır.²⁰⁴

²⁰² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 194.

²⁰³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 378-383.

²⁰⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 194.

3.7.1. Tevkifi Yaklaşımı Kabul Edenler

Zerkeşî, sûrelerin tevkifiliğini müdafaa eden âlimlerin fikirlerini ve dayandıkları delilleri Burhân'da ifade etmektedir. Kendisinin de sûrelerin dizilişinin tevkîfî olduğu fikrini paylaştığı âlimlerin birleştikleri ortak nokta, Kur'ân metni ile levh-i mahfuzdaki yazılı Kur'ân arasında kurulan doğrudan ilgidir. Bu fikri savunanlar, Ebu Cafer en-Nehhas (ö. 338/949), Kirmanî (ö. 502/1108), Ebubekr el-Enbarî (ö. 328/940), Kadı Ebubekir (ö. 375/986) gibi âlimlerdir. Söz konusu âlimler, sûrelerin bizzat Hz. Peygamber tarafından ilâhî bir bilgiye dayalı olarak düzenlendiğinden bahsetmektedir.²⁰⁵

Zerkeşî, bu âlimlerden Enbârî'nin fikrini şu şekilde nakletmektedir: Allah, Kur'ân'ı bir bütün olarak dünya semasına, daha sonra ise durum ve şartlara göre parça parça indirmiştir. Bu arada Cebrail de her sûrenin yerini Hz. Muhammed'e beyan etmiştir. Sûrelerin düzeni ayetlerin düzeni gibidir. Sûrelerin yerleriyle oynamak Kur'ân Kerim'in nazmını bozmak olur.²⁰⁶ Bu görüşü Suyûtî de nakletmektedir.²⁰⁷

Müellif, Kirmânî'den de sûrelerin levh-i mahfuzdaki haliyle sıralandığını ve Hz. Peygamber'in de buna uygun olarak her yıl ve vefat ettiği sene de iki kere Kur'ân'ı Cebrâil'e bu hal üzere arz ettiğini bildirmektedir.²⁰⁸ Bu görüşü Suyûtî de nakletmektedir.²⁰⁹

Zerkeşî'nin bildirdiğine göre Nahhâs (ö. 338/950) da sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğu fikrindedir. Nahhas, bu meyanda Hz. Peygamber'den şu hadisi nakletmektedir: “Bana Tevrat'a denk yedi uzun sûre, Zebur'a denk yüz ayet civarı sûreler ve İncil'e denk tekrar edilen küçük sûreler verildi. Mufassal sûrelerle de faziletli kıldım.”²¹⁰

²⁰⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 378-383; Bilal Deliser, **Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri**, s. 86.

²⁰⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 383.

²⁰⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 195.

²⁰⁸ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 381.

²⁰⁹ Suyûtî, **İtkân**, Cilt: 1, s. 195.

²¹⁰ Taberânî, **Mucemul Kebir**, thk. Hamdi Abdilmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994, Cilt: 22, s. 76; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 381.

Suyûtî de Zerkeşî gibi konu ile ilgili birtakım nakillerde bulunmaktadır. Yukarıda da temas ettiğimiz üzere Nahhâs'ın, Enbârî ve Kirmânî'nin konu ile ilgili görüşlerine temas eden müellif,²¹¹ ayrıca Beyhâkî'nin, Tıybî'nin, Ebû Câfer b. Zübeyr ve İbnu'l-Hassâr'ın görüşlerine de yer ayırmaktadır.²¹² Mesela İbnu'l-Hassâr'ın konu ile ilgili olarak: Sûrelerin sıralanması, âyetlerin yerlerine yazılması doğrudan doğruya vahiyle gerçekleşmiş bir durumdur şeklindeki görüşünü zikretmiştir.²¹³ Yine Tıybî'nin, sûrelerin tertibinin vahye dayalı olduğu yönündeki görüşünü desteklemek üzere Kur'ân-ı Kerim'in dünya semasına toptan indiği ve daha sonra münecemen Hz. Peygamber'e geldiği şeklindeki rivayeti zikrettiğini müellif el-İtkân'da nakletmektedir.²¹⁴

3.7.2.İctihâdî Yaklaşımı Kabul Edenler

Zerkeşî, el-Burhân'da âlimlerin çoğunun sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğu fikrini benimsediklerini ve İbn Fâris (ö. 395/1004), İmam Malik ve Bakıllânî'nin de bu fikrin temsilcilerinden olduğunu zikretmektedir. Bu konuda müellif zaman zaman Bakıllânî'nin el-İntisâr'ından nakillerde bulunmaktadır.²¹⁵

Müellif, sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğu görüşünü benimseyen âlimlerin, Hz. Peygamber'in namazda ilk önce Bakara, ardından Nisâ, daha sonra Âl-i İmrân Sûrelerinden ayetler okuduğuna ilişkin gelen rivayetleri ve Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve Übey b. Ka'b gibi sahabelerin kendilerine mahsus mushaflarında sûre tertiplerinin birbirinden farklı olması gibi bir takım delillere dayandıklarını dile getirmektedir.²¹⁶

Suyûtî de Zerkeşî'nin verdiği bilgileri vermekle birlikte söz konusu âlimlerin dayandığı ve İbn Eşte'nin naklettiği şu rivayeti de zikretmektedir: Hz. Osman, Mushafı çoğaltan komisyona uzun sûreleri peş peşe tanzim etmelerini istedi. Enfal ve

²¹¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 195.

²¹² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 196-197.

²¹³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 197.

²¹⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 196.

²¹⁵ Bâkıllânî, **İntisâr**, ss. 278-293; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 378.

²¹⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 379.

Tevbe Sûreleri yedi uzun sûre arkasına alındı, Enfal ve Tevbe Sûreleri besmele ile ayrıldı.²¹⁷

3.7.3 Sûrelerin Tertibi Kısım Hz. Peygamber Kısım Sahabe İctihadiyla Gerçekleştiğini Kabul Edenler

Zerkeşî, bu fikri benimseyen âlimlerin delillerine ve görüşlerine de yer vermektedir. Bu çerçevede Ebu'l Huseyin b. Fâris'in "Mesâilü'l-Hams" adlı eserinden şu bilgiyi aktarmaktadır: Kur'ân'ın cem ve telifi sûre ve âyet düzeyinde olmak üzere iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi sûrelerin tertibidir. "Seb-i tıvâl"i önce sıralayıp ardından 'miûn' sûrelerini getirmek. İşte bu sahabenin yapmış olduğu bir taksimdir. Kur'ân'ın ikinci tertibine gelince o da, ayetlerin bir bölümünü ötekilerine ilave etmesi, bir kıssanın diğer bir kıssayı izlemesidir ki bu Cebrail'in getirdiği emir ile Hz. Peygamber'e bildirmiş, o da bu emri yerine getirmiştir.²¹⁸ Bu görüşle ilgili olarak İbn Hacer'in (ö. 852/1449), bu fikrin, âlimlerin çoğu tarafından kabul edildiğini ve gerek namaz dâhilinde ve gerekse namaz dışında sûrelerin tertibine riayet etmeye lüzum yoktur. Seleften, bunu yasaklayan hiçbir haber gelmediğini söylediğini de ilave etmektedir.²¹⁹

Zerkeşî, bu konuda İbnu Âtiyye'nin (ö. 543/1148) de aynı görüşte olduğunu ve şöyle dediğini nakletmektedir: "Sûrelerdeki ayetlerin sıralaması ve sûrelerin başlarındaki bismelenin bulunması, Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Bu konudaki sarih bilgilere göre muhtemelen, yedi uzun sûre, Hâ-Mim'lerin ve el-Mufasssal'lerin düzenlenmesi de Resûlullah'ın döneminde. Onun döneminde tertib olunmayanlar, Kur'ân'ın yazılması esnasında tertib edilmiştir."²²⁰ İbn Âtiyye'nin bu ifadelerini Suyûtî de nakletmektedir.²²¹

²¹⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 195.

²¹⁸ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 381; Demirci, s. 105; Öztürk, Mustafa ve Ünsal, Hadiye, **Kur'ân Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, s. 240; Ahmet Keleş, "Kur'ân'ın Cem'i ve Tertibi Kur'ân Ayetlerinin Tevkifiliği Konusunda Buhari Hadislerine ve Kur'ân İlimlerindeki Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 103-126, 2001.

²¹⁹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 257.

²²⁰ Ebû Mummammedi Abdülhak İbn Âtiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdusselam b. Muhammed eş-Şâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1422, Cilt: 3, s. 3; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 379-380.

²²¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 196.

Zerkeşî, sûrelerin düzenlenmesi tevkiî olduğunu söyleyenlerle ictihadiliğini savunanlar arasındaki ihtilafın lafız üzerinde olduğunu, dolayısıyla aslında her iki görüşün de sonuçta aynı kapıya çıktığını ileri sürerek bunu şöyle açıklamıştır: Hz. Peygamber, sahabeye sûrelerin tertibini ima yoluyla öğretmiştir. Zira ashab âyetlerin indiriliş sebeplerini ve sûrelerdeki yerlerini biliyorlardı. Bu yüzden sûrelerin düzenlenmesinin ictihadi olduğu görüşünde olmasına rağmen İmam Malik, sahabe Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den dinledikleri şekilde telif etmişlerdir, demektedir. Böylelikle bu iki fikirde tevkiîlik vardır. Ancak ilk fikri benimseyenler, Resûlullah'ın sözlü emriyle sûreler sıralandı derken, ikinci görüştekiler, Hz. Peygamber'in şifahi talimatı yoktu lakin sahabe, onu namaz gibi okuduğu yerlerde kıraâtını dinlediklerine bağlı kalarak sûrelerin sıraladılar demektedirler. Buna göre ictihadidir görüşünü benimseyenlerde yapılan tertibin Hz. Peygamber'e dayandırmaktadırlar. Aradaki farklılık, şifahi talimatı değil de fiiline göre düzenlendiğidir. Bu nedenle bunların söyledikleri fiilen tevkiî olmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse Zerkeşî bu görüşlerin lâfzî bir ihtilaftan ileriye gitmediğini beyan etmektedir.²²² Suyûtî de el-İtkân'da Zerkeşî'nin bu açıklamalarını olduğu gibi nakletmektedir.²²³

Suyûtî, Zerkeşî'nin aktardığı görüşlere el-İtkân'da yer vermekle birlikte kendisi de bazı görüşler aktarmaktadır. Örneğin İbnu Eşte'nin "Kitabu'l-Mesâhif"inden şu rivayeti nakletmektedir: Rebîa'nın, Bakara ve Âl-i İmran sûreleri Medine'de bunlardan seksen küsur sûre de Mekke'de nazil olduğu halde bu iki sûre Kur'ân cem olurken niçin en başa yerleştirildi? Diye sorduğu ve: Bu iki sûre, Kur'ân'ın düzenlenmesinde baş kısma yerleştirilmiştir. Zira Kur'ân'ın tertibi, Hz. Peygamber ve sahabenin malumatı, bu mevzuda aralarında ittifak olması sonucunda bu sıralama meydana gelmiştir. Bunda bir kuşku yoktur şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir.²²⁴

Suyûtî bu konuda görüşünü şöyle belirtmiştir: Hâ Mim ve Tâ Sin'lerin ardı ardına tertib edilmesi, Sebbaha ile başlayan sûrelerin peş peşe tertib edilmeyişi ve aralarına başka sûrelerin girmesi, Şuarâ ve Kasas Sûreleri arasına, bu sûrelerden kısa

²²² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 379.

²²³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 196.

²²⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 198.

olan Neml Sûresinin yerleştirilmesi, sûrelerin düzenlenmesinin tevkiîliğine bir kanıttır. Eğer sûrelerin düzenlenmesi icthadi olarak düzenlediyse Sebbaha ile başlayan sûrelerin peş peşe gelmesi Neml Sûresinin de Kasas Sûresinden sonra gelmesi gerekirdi. Suyûtî bu hususta makul olan fikir, Beyhakî'ninkidir. Beyhakî, Tevbe ve Enfal Sûreleri dışındaki sûrelerin düzenlenmesinin tevkiî olduğunu belirtmiştir. Sûrelerin bu şekilde tertibine Resûlullah'ın sûreleri ardarda okuduğuna delil getirmesi gerekmez, bu durumda Hz. Peygamber'in Nisâ Sûresinin Âl-i İmran'dan evvel okuduğuna dair bir hadis varid olmamıştır. Zira Kur'ân okurken sûreleri arka arkaya takip etmek vacip değildir. Hz. Peygamber'in bu biçimde davranması muhtemel olarak sûreleri ardarda getirmeden kıraât etmenin caiz olduğuna işaret etmektedir.²²⁵

3.8. ÂYET ve SÛRELERİN SAYILARI

Kur'ân tarihi içerisinde mütala edilen konulardan biri de âyet ve sûrelerin sayılarıdır. Hem Zerkeşî hem de Suyûtî bu konuya dair bilgileri bir başlık altında temas etmektedirler.

Zerkeşî, "Kur'ân-ı Kerim'in sûre, âyet, kelime ve harflerinin sayısı" başlığı ile bu mevzudaki rivayetleri nakletmektedir. Ebubekir Ahmed el-Mukrî'den nakille sûrelerin sayısının yüz on dört olduğu bilgisini nakleden müellif, Haccâc b. Yusuf'un Basra kurrâsını bir araya getirdiği ve onlardan Hasan-ı Basrî'yi, Ebu'l-Aliye'yi, Nasr b. Asım'ı ve Mâlik b. Dinar'ı özellikle seçerek Kur'ân-ı Kerim'in harflerini ve kelimelerini saydığını zikretmektedir.

Öte yandan âyetlerin sayısı hususunda ise altı bin olduğu konusunda icma edildiği fakat kûsûrâtı konusunda ihtilafın söz konusu olduğunu dile getiren Zerkeşî, kimisinin altı bin sayısında, kimisinin bu sayıya iki yüz dört, kimisinin on dört, kimisinin iki yüz on dokuz, kimisinin iki yüz yirmi beş veya yirmi altı, kimisinin iki yüz otuz altı ilave ettiği yönünde Kıraat âlimi Dâni'nin el-Beyân adlı eserinden nakilde bulunmaktadır.²²⁶

²²⁵ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 198.

²²⁶ Söz konusu rivayetlerin tümü için bkz: Osman b. Saîd b. Osman Dâni, **el-Beyân fî Addi Ayi'l-Kur'ân**, thk. Ğânim Kudûrî, Merkezu'l-Mahtûtât ve't-Turâs, Kuveyt, 1414, ss. 79-139; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 366.

Suyûtî de tıpkı Zerkeşî gibi konuyu "Kur'ân-ı Kerim'in sûre, âyet, kelime ve harflerinin sayısı" başlığı altında değerlendirmektedir. Müellif, konuya sûrelerin sayısına dair bilgi vermekle başlamakta ve bu sayının yüz on dört olduğu hususunda icma olduğunu bildirmekte ve daha sonra Tevbe ve Enfâl Sûrelerinin bir sûre olarak değerlendirenlere göre bu sayının yüz on üç olduğunu bildirmektedir.²²⁷ Bu bilgiyi aktardıktan sonra müellif, Enfâl ve Tevbe Sûrelerinin müstakil birer sûre olup olmadığı yönündeki farklı rivayetlere yer vermektedir.²²⁸

Âyelerin sayısı ile ilgili Suyûtî birçok rivayet nakletmektedir. Bunlar içerisinde Zerkeşî'nin eserinde olan ve az önce zikrettiğimiz rivayetler de yer almaktadır. Bunun yanında İbn Abbas'tan gelen söz konusu sayıya dair farklı nakillere de yer vermekte ve bu konuda farklı sayıların zikredilme sebebinin, Hz. Peygamber'in okuyuşundan kaynaklandığını, onun, kimi zaman âyet başlarında durduğu, kimi zaman da fasıla vermeden vaslettiği, böylece onu dinleyen kişilerin iki farklı âyeti bir âyet ve bir âyeti de iki farklı âyet olarak algılamasının neden olduğu bilgisine yer vermektedir.²²⁹ Bunlara ilaveten Suyûtî, Zerkeşî'den farklı olarak Basra, Şam, Kûfe gibi bölgelerde insanların ellerinde bulunan Mushaflardaki âyetlerin sayılarını da nakletmektedir.²³⁰ Müellifin üzerinde durduğu bir başka husus, her sûrenin âyetlerinin sayısını da mümkün olduğunca vermeye çalışmasıdır.²³¹

Suyûtî'nin âyetlerin sayıları konusunda Zerkeşî'den daha fazla malumata sahip olduğu muhakkaktır. Zerkeşî, mevzuyu oldukça kısa tutarken, Suyûtî ise konuyu oldukça uzun tutmakta ve mümkün olduğunca ulaşabildiği tüm rivayetleri aktarmaya çabalamaktadır. Bu yönüyle araştırma yapılırken Suyûtî'nin eserinin daha doyurucu ve daha kapsamlı olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

3.9. SAHABEYE AİT MÜSTAKİL MUSHAF LAR

Kur'ân tarihinin konularından birini de sahabe döneminde şahıslara özel dizayn edilmiş Mushaflar oluşturmaktadır. Zerkeşî ve Suyûtî, söz konusu Mushaflarla ilgili müstakil bir başlık açmış değillerdir. Ancak konuları

²²⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 204.

²²⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 204-208.

²²⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 209-210.

²³⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 211-212.

²³¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 211-219.

dağarlendirirken zaman zaman Mushafları ve ait oldukları sahabenin isimlerini zikretmektedirler.

Hız. Osman döneminde Kur'ân istinsah edildikten sonra o dönemde sahabenin elinde bulunan müstakil Mushafların toplatılarak yakıldığı bilgisi bu konuda bir örnek teşkil etmektedir.²³² Yine Hız. Ali, Hız. Aişe, Sâlim, Ubey b. Ka'b, İbn Mesud ve İbn Abbas gibi sahabeye ait Mushafların olduğu ve bunların, sûrelerin tertibi bakımından birbirlerinden farklı olduğu ve bazı kelimelerin yazımı noktasında değişikliklerin mevcut olduğu yönünde rivayetler hem el-Burhân'da hem de el-İtkân'da yer almaktadır.²³³

Görebildiğimiz kadarıyla sahabe Mushafları ile ilgili Suyûtî'nin verdiği malumat Zerkeşî'nin naklettiklerinden bir hayli fazla ve ayrıntılıdır. Meselâ Suyûtî, Ubey b. Ka'b ve İbn Mesud'un Mushaflarının ayrıntılarına dikkat çekmektedir. Buna göre İbn Mesud'un, muavezeteyn sûrelerini yazmadığı için mushafında yüz on iki sure olduğu, Ubey b. Ka'b'ın da Kunut duaları "Hafd" ve "Hal"ı yazdığı için mushafında sûrelerin sayısının yüz on altı olduğu bilgisi nakledilmektedir.²³⁴ Buna ilaveten Ubey'in mushafının sûre tertibi de ayrıntılı bir şekilde zikredilmektedir.²³⁵

Her iki müellifin Mushaflar konusunda referans aldıkları iki kaynak, Sicistânî'nin (ö. 255/869) ve İbn Eşte'nin (ö. 360/971) Kitâbu'l-Mesâhif adlı eserleridir. Bunun yanında kimi zaman hadis mecmualarından da nakilde bulundukları olmuştur.

Sonuç olarak Zerkeşî ve Suyûtî, eserlerinde Kur'ân-ı Kerim'in tarihine yönelik önemli bilgiler nakletmişlerdir. Her iki eserin, özellikle Kur'ân-ı Kerim'in cem'i, istinsâhı, âyetlerin ve sûrelerin tertibi gibi hususlarda kendilerine kadar gelen bilgileri düzenleyip kimi zaman da yorumlamak suretiyle sistemli bir şekilde bizlere aktarmaları, onların önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu noktada her iki eser birbirleriyle eşdeğer olmakla birlikte Suyûtî'nin el-İtkân'ı, el-Burhân'dan daha fazla malumatı içerisinde barındırması yönüyle farklılık arz etmektedir. Elbette bu durum,

²³² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 350-351; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 2, s. 1187.

²³³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 361-370, 382-383, Cilt: 4, 479; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 183-184, 195, 201, 202, 204, Cilt: 2, s. 712.

²³⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss.205-206.

²³⁵ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 201.

müellifinin daha geç bir dönemde yaşamış olması ve dolayısıyla daha fazla kaynağa ulaşmış olması gibi nedenlerle izah edilebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAHABE SONRASI DÖNEMDE KUR'ÂN TARİHİ

4.1. AHRUF-İ SEBA

Türkçeye yedi harf şeklinde çevrilen “ahrufu’s-seb’a” terki bindeki harf kelimesi, vecih, yön, kırâat, lehçe gibi farklı anlamlara gelebilmekte, seb’a lafzı da hakiki manada yedi sayısını ifade edebildiği gibi, mecâzi anlamda genişlik ve kolaylık anlamını ifade edebilmektedir.²³⁶ Yedi harfin ıstılah olarak birtakım tanımları yapılmış olsa da nihayetinde bunlar, âlimlerin kendi anlayışları çerçevesinde yedi harfe yükledikleri mana ile sınırlı kalmıştır. Hem Zerkeşî hem Suyûtî, bu mevzu ile alakalı pek çok görüşü eserlerinde nakletmişlerdir. Zerkeşî, yedi harf mevzuunu “Kur’ân-ı Kerim kaç lügat üzere indi bilgisi” başlığı altında on birinci bölümde, Suyûtî’de on altıncı bölüm de “Kur’ân-ı Kerim’in inzal keyfiyeti” başlığı altında incelenmiştir.²³⁷

Müellif Zerkeşî, konuya Buhârî ve Müslim’de yedi harfin zikredildiği şu hadisi nakletmekle başlamaktadır: Hz. Ömer, Hişam b. Hakîm’i Furkan sûresini okurken duymuş ve onun bu sûreyi değişik okuduğunu fark ederek Hişam’ı Resûlullah’ın huzuruna getirerek durumu ona anlatmıştı. Hz. Peygamber de her ikisine bu sûreyi okutmuş ve her ikisinin okuyuşunu tasvip etmiş ve akabinde şöyle buyurmuştur: “Muhakkak Kur’ân yedi harf üzerine inmiştir. Ondan kolayınıza geldiği şekilde okuyunuz.”²³⁸ Müellif, bu hadisten başka söz konusu hadisi çağrıştıran başka rivayetleri de nakletmektedir.²³⁹

Daha sonra Zerkeşî, “yedi kıraat hakkında söz” şeklinde tali bir başlık altında yedi harften ne kastedildiği ile ilgili görüşleri sırasıyla nakletmektedir.

²³⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 314-316; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 144-149; Abdulhalim Ofraz, **Kur’ân Tarihi Etrafındaki Düşünceler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Van, 2006. s. 60.

²³⁷ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 312, ss. 315-334; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 126, ss. 144-158.

²³⁸ Buhârî, **Sahîh**, Fadâil, 5, 27, Husûmât 3; Müslim, **Sahîh**, Salâtu'l-Müsâfirîn 48, Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 312.

²³⁹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 312-315.

Birinci görüş, Ebû Cafer Muhammed b. Sa'dân en-Nahvî'ye ait olup manası bilinmeyen bir mesele olduğu şeklindedir.²⁴⁰

İkinci görüş, "Yedi"den maksadın kırâatlar olduğu şeklindeki bir görüşün olduğunu, bu görüşün bu konuda ileri sürülen fikirlerin en zayıfı olduğunu ve bu rivayetlerin Halil b. Ahmed'den geldiğini zikretmektedir.²⁴¹

Üçüncü görüş, İbn Abdulber'in temsil ettiği, yedi harften maksadın Kur'ân-ı Kerim'in emir, nehiy, va'd, va'id, kıssalar, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsâl gibi yedi konu olduğu yönündeki görüş olup müellif bu görüş sahiplerinin dayandığı birçok delili zikretmiştir.²⁴²

Dördüncü görüş, yedi harften maksat yedi Arap kabilesinin konuştuğu yedi lehçedir. Bu görüşü Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ahmed b. Yahyâ gibi âlimler benimsemişlerdir. Zerkeşî bu görüş sahiplerinin dayandığı birçok delili zikretmiştir.²⁴³

Beşinci görüş, yedi harften maksat "أَنْظِرْ", "أَسْرِعْ", "عَجَلْ", "تَعَلَّ", "هَلُمَّ", "أَقْبِلْ", "أَخِرْ" gibi ifadelerdir.²⁴⁴

Altıncı görüş, yedi harf, Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerine işaret etmektedir. Mesela Enbiyâ sûresinde geçen "أَفْ لَكُمْ" ifadesinin nasb, cer, ref gibi yedi farklı şekilde okunması bu kabildendir.²⁴⁵

Yedinci görüş, Bâkılânî'nin de benimsediği Hz. Peygamber döneminde ruhsat verilen fakat mütevatirliği sabit olmayan okuyuşlar olup sahabe bunlara vakıf olmuşlar ve bunları da kayıt altına almışlardır.²⁴⁶

Sekizinci görüş, Tahavî'nin benimsediği görüş olup özel bir durumda zarureten dolayı ortaya çıkmıştır. Bu da dilde mevcut olan ağırlık sebebiyledir. Zamanla insanların sayısı artıp Kur'ân'a aşına olunca bu zaruret ortadan kalkmış ve yedi harfin hükmü kaldırılmış ve bir harf üzere karar kılınmıştır.²⁴⁷

²⁴⁰ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 315.

²⁴¹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 316.

²⁴² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 318-320.

²⁴³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 320-324.

²⁴⁴ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 324.

²⁴⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 328.

²⁴⁶ Bâkılânî'nin bu konuda verdiği malumatın tümü için bakınız: İntisâr, ss. 367-393; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 329.

²⁴⁷ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 329.

Dokuzuncu görüş, yedi harfin, Kur'ân'ın şumûlünde olan yedi ilme tekabül ettiği'dir. Bu ilimler, isbat, îcât, tevhîd, tenzih, zâtın sıfatları, sıfatın fiilleri, haşr, nübüvvet ve imamettir.²⁴⁸

Onuncu görüş, yedi harf şu yedi husustur: Mutlak, mukayyed, âm, hâs, mesel, nâsih, mensuh, mücmel, müfesser ve istisnadır.²⁴⁹

On birinci görüş, dilcilerin sahip olduğu görüş olup yedi harf şunlardır: Hazf ve Sıla, takdim ve te'hir, kalb ve istiâre, tekrar, kinaye, hakikat ve mecaz, mücmel ve müfesser, zâhir, garîbdır.²⁵⁰

On ikinci görüş, nahivcilerin görüşü olup yedi harf şunlardır: Müzekkerlik-müenneslik, şart ve ceza, tasrif ve i'râb, yeminler ve cevapları, Cem ve tefrîk, tasğir ve ta'zim edatların değişmesidir.²⁵¹

On üçüncü görüş, kurrânın görüşü olup yedi harf şunlardır: İzhar, idğam, tefhim, terkik, imale ve işba', medd ve kasr, tahfif ve telyin, teşdid.²⁵²

On dördüncü görüş, sûfilerin görüşü olup yedi harf şunlardır: Yakın ile zühd ve kanaat, hayâ ile cezm ve hizmet, fakr ile kerem ve cömertlik, havf ile mücâhede ve murâkabe, rıza ile recâ, tedarru ve istiğfâr, muhabbet ve muhâsebe ile sabır ve şükür, müşahede ile şevk.²⁵³

Müellif her ne kadar isim zikretmese de verdiği bilgilerin önemli bir kısmı Bâkılânî'nin İntisâr'ı ile örtüşmektedir ki bu durum bizleri ister istemez Zerkeşî'nin el-İntisâr'ı bir kaynak olarak kullandığı düşüncesine sevk etmektedir.²⁵⁴

Suyûtî, az önce bahsettiğimiz Zerkeşî'nin yedi harfin ne olduğu ile ilgili serdettiği on dört görüşü aynen eserinde zikretmekte ve bu sayıyı on altıya çıkarmaktadır.²⁵⁵ Müellif bu görüşleri naklettikten sonra İbn Nâkîb'ın tefsirinin mukaddimesinde İbn Hıbbân'ın, ilim ehlinin yedi harf mevzuunda ihtilaf ettiklerini hatta öyle ki bu konuda otuz beş farklı görüşün ortaya çıktığını söylediğini

²⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, ss. 329-331.

²⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 331.

²⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 331.

²⁵¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 331.

²⁵² Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 331.

²⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, ss.331-332.

²⁵⁴ Bâkılânî, *İntisâr*, ss. 367-393; Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, ss. 312-334.

²⁵⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, ss. 145-153.

nakletmektedir.²⁵⁶ Bunun akabinde Suyûtî, söz konusu görüşlerin otuz beşini de tek tek zikretmektedir.²⁵⁷

4.1.1. Yedi Harfe İzin Verilmesi

Zerkeşî, bazı âlimlerin, Hz. Peygamber'in sahabeye Kur'ân-ı Kerim'i okurlarken onun okunuşu ile ilgili olarak bazı hususlarda müsaade ettiğini, bunun da bazı yerlerde kendi dillerinin döndüğü gibi imale, cezim, idğam, ihfâ, izhar, med yaparak ve bir kelimenin yerine müradifini getirerek okumak gibi hususlar olduğunu beyan etmektedir. O, devamla bu farklı okumaların Hz. Peygamber'in iznine tabi olduğunu, keyfi olmadığını söylediklerini nakletmektedir.²⁵⁸ Anladığımız kadarıyla Zerkeşî'nin bu konudaki kanaati, Müslümanların Kur'ân-ı Kerim'i kolayca okumaları için Allah'ın onlara verdiği bir ruhsat, kolaylık, genişlik ve rahmet olduğu yönündedir.²⁵⁹ O, bu konu ile ilgili söz konusu kanaatini yukarıda zikrettiğimiz Hz. Ömer ve Hişam b. Hakîm arasında meydana gelen olayı anlatan rivayeti ile temellendiriyor gözükmektedir.

Müellif, yedi harfin temellendirildiği bir başka rivayeti Tirmîzî'den nakletmektedir. Buna göre: Hz. Peygamber bir defasında Cebrail ile karşılaştığında ona: “Ben, içlerinde yaşlı kadın ve erkeklerin, erkek ve kız çocuklarının ve hayatında hiç kitap okumamış olanların bulunduğu ümmî bir topluma gönderildim.” demiştir. Bunun üzerine Cebrail: “Ey Muhammed! Kur'ân, yedi harf üzerine nazil olmuştur.” buyurmuştur.²⁶⁰

Hz. Peygamber'in okumada kolaylık olsun diye verdiği yedi harf ruhsatının bakî olup olmaması konusu da ulemâ tarafından tartışılmıştır. Zerkeşî bu görüşlere eserinde yer vermektedir. Söz konusu görüşleri iki grupta toplamak mümkündür:

1-Söz konusu kıraatler kaldırılmıştır: Zerkeşî, çoğu âlimin bu görüşü savunduğunu zikretmekte ve bunlar arasında İbn Abdi'l Berr (ö. 368/463), İbnu'l Arabi (ö. 543/1148), Taberi (ö. 224/838), Tahavi (ö. 321/933) gibi isimlerin yer

²⁵⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, ss. 153.

²⁵⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt: 1, ss. 153-156.

²⁵⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 332.

²⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 333.

²⁶⁰ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen*, İstanbul, 1401/1981, Kıraat 11; Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt: 1, s. 334.

aldığını belirtmektedir. Bu görüşe göre Hz. Peygamber döneminde Arapça'nın lehçelerinde bazı farklılıklar olduğu için Kureyş lehçesi üzere okumak insanlara ağır geldiği için bu ruhsat verilmiş fakat zamanla insanlar ilgili lehçe üzerine Kur'ân'ı okumaya aşina olunca da bu ruhsat kaldırılmıştır. Nitekim Cebrail arza-i ahira'da Kur'ân'ı Hz. Peygamber ile iki defa mukabele etmiş, böylece Kur'ân son şeklini almıştır. Daha önce izin verilen kıraatler böylece Allah tarafından neshedilmiştir.²⁶¹

2-Söz konusu kıraatler kaldırılmamıştır: Bu görüşe göre söz konusu kıraatlerin tamamı halen mevcuttur. Kurrâ, fukahâ ve kelamcılarının bir kısmı ve özellikle kıraat âlimi Şatibî (ö. 590) bu görüşte olduğu bildirilmektedir. Bu görüş sahipleri, sahih olan bu yedi harf bizzat Hz. Peygamber'den ortaya çıkmış ve yayılmış ve âlimler de yedi harfi kayıt altına almışlardır. Hz. Osman ve sahabe de onu mushafta tesbit ederek doğruluğunu salık vermişler ve ondan mütevatir olarak kesin olmayanı da atmışlardır.²⁶²

Suyûtî ise yedi harfin kıraatler olarak temellendirilmesi yönünde Zerkeşî'den farklı olarak Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) "Musned"inden şu rivayeti nakletmektedir: Hz. Osman minberde şöyle demiştir: İçinizden Hz. Peygamber'in: "Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir. Bunlardan her biri şifalı ve kâfidir." Sözü nü işiten var mıdır? Bu hadisi işiten şahıs ayağa kalkınca, çok sayıda topluluk da ayağa kalkıp bu hadise tanık oldular. Hz. Osman da bunun hakkında bende onlarla birlikte tanışım dedi.²⁶³

Bu minvalde Suyûtî, Müslim'den şu hadisi nakletmektedir: Allah bana Cebrail'i Kur'ân'ı tek harf üzere okumam için yolladı. Ümmetime kolaylık göster diye müracaat ettim. İki harf üzerine okumam müsaade edildi. Ümmetime kolaylıkla öğretmek üzere Cebrail'e yeniden hitap ettim. Bu defa yedi harf üzere okumama izin veridi.²⁶⁴

Özü itibariyle Zerkeşî ve Suyûtî, yedi harf mevzunun hadislerle dayandığını eserlerinde naklettikleri rivayetlerle ortaya koymuşlar ve bundan ne kastedilginin cevabını da kendilerine kadar gelen âlimlerin ortaya attığı fikirlerde aramışlar, böylece pek çok görüş nakletmişlerdir. Her iki müellifin söz konusu rivayetler ekseninde yedi harften, kıraatleri anladıklarını söylememiz mümkün gözükmele

²⁶¹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 313-315.

²⁶² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 328-329.

²⁶³ Ahmed b. Ali Ebû Ya'la el-Mevsilî, **Müsned**, thk. Hasen Selim Esed, Daru'l-Me'mûn, Dimeşk, 1404, Cilt: 9, s. 278; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 145.

²⁶⁴ Müslim, **Sahîh**, Salâtu'l-Musafirîn 48; Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 146.

birlikte yedi rakamının hakiki veya mecaz olup olmadığı noktasında net bir kanaate sahip değiliz.

4.1.2. Hz. Osman Mushafı ve Yedi Harf

Zerkeşî, bu konuda müstakil bir başlık açmamıştır. Ancak “yedi harf hakkında söz” başlığı altında mevzu ile alakalı rivayetleri nakletmektedir. Söz konusu rivayetlerde Kur’ân’ın hiçbir değişikliğe uğramaksızın arzı âhiredeki gibi aynen sahabe tarafından bilindiği, bunun Hz. Ebubekir döneminde Mushaf haline getirildiği ve nihayetinde Hz. Osman döneminde de çoğaltıldığı hususu vurgulanmaktadır. Zerkeşî burada saraheten Zeyd b. Sâbit’in arzı ahire de Hz. Peygamberin kıraatini dinlediği için hem Hz. Ebubekir hem de Hz. Osman tarafından cem ve istinsah işinde görevlendirildiği ve Mushafları Hz. Peygamber’den dinlediği kıraat üzere yazdığı ve hatta ölene kadar insanlara Kur’ân’ı bu kıraat üzere okuduğu şeklinde bir haberi nakletmektedir.²⁶⁵

Suyûtî, Zerkeşî’den farklı olarak “Tenbîh” başlığı altında Hz. Osman’ın Mushaflarının yedi harfi ihtiva edip etmediği konusunda ihtilaf olduğu meselesini ele almakta ve burada ilgili rivayetleri nakletmektedir.

Müellif, Hz. Osman’ın çoğalttığı mushafların yedi harfin tümünü ihtiva edip etmediği hususunda ulemâ ihtilaf ettiğini, ancak Hz. Osman’ın çoğalttığı söz konusu mushafların, Hz. Ebubekir’in cem ettiği mushaftan aktardığı ve şahsa ait özel mushafları terkettirdiği hususunda ittifak ettiklerini beyan etmektedir. Bunun yanında onlardan çoğunun aynı şekilde yedi harfin söz konusu mushaflarda yazımının muhtemel olduğu, Hz. Peygamber’in arzı âhirede Cebrail’e okuduğu kıraati ihtiva ettiği ve bir harfinin dahi noksanlaşmadığı yönünde görüşe sahip olduğunu da vurgulamaktadır ve bu görüşünü İbnü’l-Cezerî’nin doğruladığını dile getirmektedir.²⁶⁶

Suyûtî, bunun akabinde İbn Cerîr’in (ö. 188/804) bu konudaki şu açıklamasına yer vermektedir: Yedi harf üzere okumak tüm Müslümanlara vacib değildir. Bu yalnızca bir izindir. Kendilerine sunulan bir ruhsattır. Sahabe Müslümanların Kur’ân’ı, kıraate ve bir lehçe üzerinde uzlaşamadıklarında ihtilafa

²⁶⁵ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 347.

²⁶⁶ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 157.

düşüp parçalanacaklarını fark edince genel bir toplantı yaptılar. Onlar sapkınlıktan uzak kimselerdi. Hz. Osman'ın çoğalttığı mushafta yapılması gereken terkedilmemiş, haram bir iş işlenmemiştir. Elbette son arzada Kur'ân'ın bazı ayetleri neshedilmiş ve değişmiştir. Bundan dolayı sahabe istinsah kurulunun tetkiki sonunda, arzai ahirada Kur'ân'dan olduğu netleşen ayetleri yazdıkları, bunun haricindekileri bıraktıkları yönünde birleşmişlerdir.²⁶⁷

Müellif bu konuda İbnu Eşte'nin İbnu Sîrin'den (ö. 110/729) naklettiği şu rivayeti aktarıp mevzuyu kapatmaktadır: Cebrail, her yıl Ramazan ayında bir kere yapılırken o yıl inen ayetleri Hz. Peygamber'in vefat senesinde bu arza, iki kere olmuştur. Okuduğumuz kıraatın, arzai ahirada tesbit edildiğini rivayet etmişlerdir.²⁶⁸

4.2. KIRAATLER

Yedi harf meselesiyle de yakından alakalı olan kıraatler konusu Kur'ân ilimleri içerisinde Kur'ân tarihi çerçevesinde mütala edilen bir husustur. Esasen Kur'ân-ı Kerim'in okunuşuyla alakalı olan kıraatler, zamanla müstakil bir ilim dalı haline gelmiş ve yüzlerce eser ve bir o kadar kıraat âlimiyle ilim tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinde müfessirlerin kendisinden istifade ettiği kıraat ilmi, aynı zamanda fikhî hükümlerin istinbatında da fâkihlerin de gündeminde olmuştur.

Zerkeşî ve Suyûtî, eserlerinde kıraat konusuna önemli ölçüde yer vermişler ve bu mevzu ile alakalı pek çok faydalı bilgileri araştırmacılara aktarmışlardır.

Müellif Zerkeşî, mevzuya yirmi ikinci ve yirmi üçüncü bölümde temas etmektedir. Bu bölümlerin ilkinde “Ma’rifetü İhtilâfi’l-Elfâz bi Ziyâdetin ev Noksânin ev Tağyîri Hareketin ev İsbâti Lafzi Bedelin Âhar” ve diğerine de “Marifetü Tevcîhi’l-Kırâât ve Tebyîni Vechi Mâ Zehebe İleyhi Külli Kâriin” şeklinde başlıklar atmıştır. Müellif, birinci başlık altında yedi kıraat konusunda Dâni’nin Teyisîr’ini ve İbn Bâziş’in el-İkna’ fî Kırâati’s-Seb’a isimli kitaplarını, on kıraat konusunda ise

²⁶⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 157.

²⁶⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 157.

Şehrezûrî'nin (ö. 550/1156) el-Misbâhu'z-Zâhir adlı eserini önemli çalışmalar olarak takdim etmektedir.²⁶⁹

Özü itibariyle Kur'ân-ı Kerim'in ve kıraatlerin birbirlerinden farklı hususlar olduğunu ifade eden Zerkeşî, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indirilen vahiy olduğunu, kıraatlerin ise harflerin yazımında vahyin elfâzındaki ihtilaflara tekabül ettiğinin altını çizmekte ve hemen akabinde kıraatlerle ilgili sekiz meseleyi ele almaktadır. Bu meseleler sırasıyla şunlardır:

1-Yedi kıraat, cumhûrun indinde mütevatirdir.

2-Ebû Amr b. Hâcib, bir istisna olup o, yedi kıraatin mütevâtirliğinin eda yönüyle olmadığını söylemektedir.

3-Zemahşerî'nin de bulunduğu bir gurubun görüşünün aksine kıraatler ihtiyârî değil tevkîfidir.

4-Teysîr ve Şâtibiyye adlı eserlerin içerikleri.

5-Kıraatlerin ihtilafı ile ahkâmda da ihtilaf meydana gelmektedir.

6-Kıraatler ancak hicrî dördüncü asırda temayüz etmeye başlamışlardır ki onları ilk cem eden de Ebubekir b. Mücahid'dir.

7-Kurrâ'nın ihtilafının hûlasası yedi vecihten ibarettir.

8-Şâz kıraatlerden maksat, meşhur kıraatlerin tefsiri ve manalarının tebyînidir.²⁷⁰

Zerkeşî, bu meseleleri eserinde uzun uzadıya ele almakta ve yaklaşık yirmi altı sayfada incelemektedir. Bu arada yeri geldikçe pek çok kıraat âlimi ve eserlerini zikretmekte, aralarındaki görüş ayrılıklarına ve kıraatle ilgili pek çok tali konuya da temas etmektedir. Müellif bu bölümün sonunda fâide başlığı altında kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi' ve Ebû Amr'ın kıraatlerinin Ubey b. Ka'b'a, İbn Amir'in kıraatinin Hz. Osman'a, Asım, Hamza ve Kisâî'nin kıraatlerinin de Hz. Osman'a, Hz. Ali'ye ve İbn Mesud'a dayandığı bilgisini aktarmaktadır.²⁷¹

Zerkeşî, kıraatlerle ilgili açtığı ikinci başlık altında ise kıraatlerin öneminden bahsetmektedir. Kıraat ilminin yüce bir ilim olduğunu zikrederek bölüme başlayan müellif, detaylı manaların ancak bu ilim vasıtasıyla bilinebileceğini ifade etmekte ve

²⁶⁹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 460.

²⁷⁰ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 460-486.

²⁷¹ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 486.

bu konuda telif edilmiş çok kıymetli nadide eserlerden bahsetmektedir. Bu meyanda Ebû Ali el-Fârisî'nin Hücet, Mekkî'nin el-Keşf an Vücûhi'l-Kıraat, Hemedânî'nin el-Hidâye, İbn Cinnî'nin el-Muhteseb ve Ebu'l-Bekâ ve diğerlerinin yazdığı eserler oldukça mühim kaynaklardır.²⁷²

Bu bilgilerden sonra onun üzerinde durduğu meselelerden biri de bir kıraatin bir başka kıraatten üstün olamayacağı ve kıraatlerin birbirleriyle üstünlük yönüyle mukayesesinin çok yanlış olduğu hususudur. Müellif burada söz konusu kıraatlerin hepsinin Hz. Peygamber'e dayandığını ve onun: "Kur'ân-ı Kerim yedi harf üzere indi" şeklindeki hadisini özellikle zikretmektedir.²⁷³ Bu çerçevede Şihâbuddîn Ebû Şâme'nin, Fatiha Sûresinde geçen "مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ" âyetindeki "مَالِكِ" kelimesini kıraatlerin pek çoğunun "مَلِكِ" şeklinde okuduğunu, özü itibarıyla her iki okunuşun da Allah'ın vasıflarını ifade ettiğini bu sebeble kendisinin namazda bir rekâtta kelimeyi "مَالِكِ" şeklinde, diğer rekâtta ise "مَلِكِ" şeklinde okuduğunu söylediğini nakletmektedir.²⁷⁴

Bu bölümün sonunda Zerkeşî "fasıl" şeklinde bir bahis açmakta ve burada şâz kıraatlere dair birtakım örnekler vermektedir. Bu konuda yazılan en güzel eserin İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) el-Muhteseb adlı telifini zikretmekte ve daha sonra Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) bu eseri bir kitapta genişlettiğini²⁷⁵ dile getirmektedir.²⁷⁶

Suyûtî de Zerkeşî gibi kıraatler konusunu etraflı bir şekilde ele almakta ve birkaç bölüm halinde değerlendirmektedir. "Kur'ân-ı Kerim'in hafızları ve ravileri" başlıklı yirminci bölümün sonunda "fasıl" adı altında bir tali başlıkla sahabeden meşhur Kur'ân hafızlarını zikrettikten sonra dönemin Mekke, Medine, Şam, Basra ve Kûfe gibi İslam beldelerinde yaşayan sahabeden, tabiinden ve sonraki dönemlerde hafız olanların kimler olduğunu da saymaktadır.²⁷⁷ Müellif bu bilgilerden sonra bunlar içerisinde meşhur olan yedi kıraat imamına ve kıraatlerini kimlerden aldıklarına temas etmektedir. Buna göre Nâfi, tâbiinden yetmiş kişiden; İbn Kesîr,

²⁷² Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 487.

²⁷³ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 488.

²⁷⁴ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 488-489.

²⁷⁵ Müellifin söz konusu eserinin adı İ'râbu Kırââtî's-Şevvâz'dır. Selami Bakırcı, "Ukberî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, Cilt: 42, ss. 66-67.

²⁷⁶ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, ss. 490-491.

²⁷⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 228-229.

sahabe olan Abdullah b. Sâib'den; Ebû Amr, tâbiünden; İbn Amir, Ebu'd-Derdâ ve Hz. Osman'ın arkadaşlarından; Asım, tâbiünden; Hamza, Asım ve A'meş'ten; Kisâî, Hamza ve Ebubekir b. Ayyâş'tan almıştır.²⁷⁸ Bu imamlar vasıtasıyla kıraatler çeşitli beldelere etraflica yayılmış ve bu arada söz konusu imamların ravileri de oluşmuştur. Az önce ismini zikrettiğimiz kurrânın ravilerini de aktaran Suyûtî, kıraat ilmine zamanla birtakım batıl muhteviyatın karışmaya yüz tuttuğunu, bunu da dönemin kıraat imamlarının engellediklerini ve sistemli bir şekilde kıraat ilmini cem ve tasnif ettiklerini belirtmektedir. Kıraatler konusunda ilk tasnifi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm yapmıştır. Bundan sonra Ahmed b. Cübeyr, İsmail b. İshak, Taberî, Ebubekir Muhammed b. Ahmed, Ebubekir b. Mücahid bu işte ilgili çalışmaları yapmışlardır. Kurrânın tabakatını Ebû Abdullah ez-Zehebî yazarken, Ebu'l-Hayr b. el-Cezerî de kıraatleri muhafaza altına almıştır.²⁷⁹ Suyûtî, kıraat imamlarının tarihine dair verdiği bu derli toplu bilgiler vermesi yönüyle Zerkeşî'den bariz bir şekilde ayrılmaktadır.

Suyûtî'nin kıraatleri ele aldığı ve yirmi ikiden yirmi yediye kadar olan beş bölümü birleştirdiği kısma “mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâz mevzû' ve müdrec'in bilgisi” başlığını atmış ve burada kıraatleri sıhhat yönüyle ele alıp değerlendirmiştir.²⁸⁰ O, Kasım Celâleddîn el-Bulkînî'nin kıraatleri mütevâtir, âhâd ve şâz olmak üzere üç kısımda mütala ettiğini zikrettikten sonra kıraatlerin bu kısımları hakkında bilgiler aktarmaktadır. Buna göre mütevâtir, meşhur yedi kıraattir. Âhâd, yedi kıraatten sonra on kıraate tamamlanan üç kıraati ifade etmektedir. Şâz kıraat ise A'meş, Yahya b. Vassâb ve İbn Cübeyr gibi tabiinin kıraatleridir. Müellif, kıraatler ve kısımları konusunda en güzel ve doyurucu bilgileri meşhur kıraat üstadı İbnu'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) en-Neşr adlı eserinde verdiğini belirtmekte ve buradan konu ile ilgili İbnu'l-Cezerî'nin mütalalarını nakletmektedir.²⁸¹ Akabinde Ebû Şâme ve Dâni gibi kıraat âlimlerinin kıraatlerin inkâr edilmemesi gerektiğine dair görüşlerine de yer veren müellif Zeyd b. Sâbit'in “Kıraat, ittibâ edilmesi gereken bir sünnettir” şeklindeki sözünü aktarmaktadır. Bu arada kendisi de kıraat ilmindeki ihtilafların birbirlerini nakseden türden değil aksine birbirlerine muvafık olduğunu ve

²⁷⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 229.

²⁷⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 230-231.

²⁸⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 236.

²⁸¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 236.

ihtilâfın harflerin yakın mahreçli harflerle değişmesiyle de meydana gelebildiğini söylemekte bununla ilgili örnekler serdetmektedir.²⁸²

Kıraatlerin taksimi konusunda en güzel sınıflandırmayı İbu'l-Cezerî'nin yaptığını söyleyen Suyûtî, onun yaptığı tasnifi olduğu gibi nakletmektedir. Buna göre mütevâtir kıraat, yanlış üzere birleşmesi mümkün olmayan topluluğun naklettiği kıraatlerdir. Meşhûr kıraat, senedi sahih olmakla birlikte tevâtür derecesine ulaşamayan kıraattir. Âhâd kıraat, senedi sahih olmakla birlikte ârapça'ya ve yazısına muhalif olan kıraattir. Şâz kıraat, senedi sahih olmayan kıraattir. Mevzu kıraat, Huzâî'nin kıraatleri gibi uydurma kıraatlerdir.²⁸³ Bu taksimatı yapmakla birlikte müellif, bunlarla ilgili etraflıca bilgiler vermekte ve örneklerini de nakletmektedir.

Zerkeşî'nin eserinden kıraatler konusunda birçok nakilde bulunan Suyûtî, onun, Kur'ân-ı Kerim'in ve kıraatlerin birbirlerinden farklı hususlar olduğu şeklindeki sözüne atıfta bulunmakta ve itimad edilecek bir kıraatin senedinin sema yoluyla sahih olması, Arapça'ya uygun ve yazıya da muvafık olması gerektiği şeklinde bir görüş beyan etmektedir. O, bu meydana kıraatlerin sıhhat yönüyle değerlendirmesini yapmaktadır. Müellife göre senet yönüyle kıraatlerin en sahih olanı Nâfi' ve Âsım'ın kıraatleridir. Fesahat yönüyle en sağlam olanları ise Ebû Amr ve Kisâî'nin kıraatleridir.²⁸⁴ Bunlara ilaveten kıraatlerdeki ihtilafın ahkâmı da ihtilafa neden olduğunu ifade etmekte ve bu konuda birçok örnekler vermektedir.²⁸⁵ Özü itibariyle Zerkeşî'nin yukarıda zikrettiğimiz kıraatlerle ilgili sekiz maddelik özetini Suyûtî bu başlık altında adeta açıklamaya ve genişletmeye çalışmıştır diyebiliriz.

Suyûtî'nin, el-Burhân'da mevcut olan kıraatlere dair bölümleri el-İtkân'da artırdığını görüyoruz. Mesela Zerkeşî'nin yirmi ikinci bölümde temas ettiği imâle ile ilgili verdiği bilgileri müellif, otuzuncu bölümde “fi'l-İmâle ve'l-Feth vemâ Beynehümâ” başlığıyla müstakil bir bölüme dönüştürmüştür.²⁸⁶ Yine Burhân'da yirmi ikinci bölümde değerlendirilen med ve kasr konusu, el-İtkân'da “fi'l-med ve'l-

²⁸² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 238.

²⁸³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 241-242.

²⁸⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 252.

²⁸⁵ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, s. 254.

²⁸⁶ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 248-290.

kasr” başlığı ile otuz ikinci bölüm olarak incelenmiştir.²⁸⁷ Bunlara ilaveten Zerkeşî’nin yirmi ikinci bölümde ele aldığı hemzenin tahfîfi konusu, Suyûtî’nin eserinde “fi tahfîfi’l-hemz” başlığıyla otuz üçüncü bölümü oluşturmuştur.²⁸⁸

Sonuç itibariyle her iki müellif kıraatlere eserlerinde yer vermekle birlikte Suyûtî, Zerkeşî’den istifade etmekte ve onun verdiği bilgileri daha da sistematik hale getirip müstakil başlıklar halinde ele almaktadır. Konunun etraflıca kavranması yönüyle elbette Suyûtî’nin verdiği bilgiler daha fazla ve daha çeşitlidir şeklinde bir yargıda bulunsak herhalde yanılmış olmayız.

4.3.KUR’ÂN’IN NOKTALANMASI VE ŞEKLİ

Kur’ân tarihi konularından biri de âyetlere nokta ve hareke konulması işlemidir. Konu ile ilgili olarak Kur’ân ilimlerine dair yazılan eserlerde pek çok malumat verilmektedir. Müellifimiz Zerkeşî mevzuya dair el-Burhân’da pek malumat vermemekte fakat yedi harf başlığı altında kısaca temas etmektedir.

Müellif, Kur’ân’ın otuz cüz ve dörderli hiziplendirilmesinin oldukça meşhur olduğunu beyan etmekte ve daha sonra Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve İbn Mâce’den (ö. 273/887) şu rivayeti nakletmektedir: Evs b. Huzeyfe, Hz. Peygamber hayattayken sahabenin Kur’ân’ı nasıl hiziplere ayırdıklarını sahabeye sordu, onlar da: üç, beş, yedi, dokuz, on bir, on üç ve Kâf suresinden itibaren Kur’ân’ın sonuna kadar olan mufassal surelerin tümü.²⁸⁹

Âyetlerin noktalanması hususunda ise Zerkeşî bu işi ilk yapanın Ebu’l-Esved ed-Düvelî olduğu bilgisini Müberred’in Kitabu’t-Tabakât adlı eserinden nakletmektedir. Yine aynı kitaptan nakille Yahya b. Yamer’in noktalandığı İbn Sîrîn’e ait bir Mushaf olduğunu belirtmektedir. Müellif ayrıca Ebu’l-Ferec’de nakille Ziyâd b. Ebî Süfyan’ın Ebu’l-Esved’e Mushafları noktalamasını emrettiği bilgisini aktarmaktadır. Bunun yanında Câhız’ın Emsâr adlı eserinde Mushafları ilk

²⁸⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 302-308.

²⁸⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 1, ss. 308-311.

²⁸⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünen**, Mısır, 1371/1952, Kıraat 2; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, **Sünen**, Mısır, 1349, İkametü’s-Salât 178; Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 368. Bu haberi Ahmed b. Hanbel’in Mûsnedinde bulamadık.

noktalayan kişinin Nasr b. Âsım olduğu ve kendisine de Nasru'l-Hurûf denildiği bilgisine yer vermektedir.²⁹⁰

Müellif, mevzuya mushafın noktalanması ve şekli konusunda ihtilaf edilmiştir şeklinde bir ifadeyle başlamaktadır. Daha kaynak belirtmeksizin âyetlerin noktalama işini ilk defa Abdülmelik b. Mervân'ın emriyle Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin yaptığı yönünde ifade edilen bir bilgi aktarmaktadır. Buna ilaveten söz konusu işi Hasan-ı Basrî ve Yahya b. Yâmer'in yaptığı yönünde nakillerin olduğunu ayrıca Nasr b. Âsım el-Leysî'nin yaptığıının da söylendiğini nakletmektedir.²⁹¹

Mevzu ile alakalı pek çok rivayet aktaran Suyûtî, sahabe ve tabiînden İbn Mesud ve Nehaî gibi bazı kimselerin mushafın noktalanmasını ve şekillendirilmesini kerih gördüklerini ve bundan uzak durduklarını zikretmektedir. Hatta İbn Mesud'a böyle bir Mushaf getirildiğinde onu imha edin şeklinde hiddetlendiği rivayetlerde geçmektedir. Bunun yanında söz konusu uygulamaları yapıcı olarak atılmış adımlar şeklinde değerlendirenler de olmuştur.²⁹² Suyûtî, ayrıca sahabe ve tabiîn döneminde nasıl karşılandığı ve Mushaflarla ilişkilerinin nasıl olduğu yönünde de yeterli malumat aktarmaktadır. Mesela, Mushafların ticaretinin yapılıp yapılamayacağı, miras bırakılıp bırakılamayacağı, yakılıp yakılamayacağı gibi konularla ilgili bir hayli bilgiye İtkân'da rastlamaktayız.²⁹³

Öte yandan Suyûtî, mushafa hareke babından fetha, kesre, şedde, revm ve işmam gibi işaretleri ilk defa Halil b. Ahmed'in yazdığını bildirmektedir.²⁹⁴ Müellifin bizlere aktardığı bilgilerden biri de söz konusu işlerin hangi sırayla gerçekleştiği malumatıdır. Buna göre Katâde, mushafa ilk önce noktalama işleminin, daha sonra sırasıyla beş bölüme ve sonra da on bölüme ayırdıklarının bilgisini haber vermektedir. Müellifin eserinde, gelen rivayetlerde söz konusu noktaların âyetlerin başlangıç ve bitiş yerlerinin tespiti için üçer nokta şeklinde konduğu şeklinde bilgilere de rastlanmaktadır.²⁹⁵

Zerkeşî ve Suyûtî'nin mushafın noktalanması ve şekli ile alakalı verdikleri bilgiler özü itibariyle rivayetlerden oluşmaktadır. Bu noktada kendi görüşlerini pek

²⁹⁰ Zerkeşî, **el-Burhân**, Cilt: 1, s. 369.

²⁹¹ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 2, s. 1182.

²⁹² Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 2, ss. 1183-1184.

²⁹³ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 2, ss. 1183-1188.

²⁹⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 2, ss. 1182, 184.

²⁹⁵ Suyûtî, **el-İtkân**, Cilt: 2, ss. 1182-1183.

yansıtmasalar da aktardıkları rivayetlerin içerikleri oldukça önemli ve kıymetli bilgilerden oluşmaktadır. Her iki müellifin ilgili rivayetleri toplayıp takdim etmeleri, konuyu rivayetler yönüyle bütün olarak görmemize yardımcı olmaktadır. Bir kıyaslama yapılacaksa o da Suyûtî'nin, Zerkeşî'den daha fazla malumat aktardığı gözlerden kaçmamaktadır.

SONUÇ

Hicri VIII. ve IX. yüzyılda kaleme alınan Zerkeşî'nin el-Burhân'ı ve Suyûtî'nin el-İtkân'ı Tefsir sahasında öne çıkan önemli iki eserdir. Bu iki eserin günümüzde dahi vazgeçilmez kaynak olmalarının temel nedeni el-Burhân ve el-İtkân'ın daha önce yazılan eserlerden daha sistemli olmasıdır. Zerkeşî eserini kırk yedi, Suyûtî ise seksen konu başlığından oluşturmuştur. Bu artış el-Burhân'daki başlıkların yeniden düzenlenmesidir. Esas konumuz olan Kur'ân tarihini el-Burhân ve el-İtkân'da inceleyip, Kur'ân tarihini oluşturan bölümler açıklanmaya çalışılmıştır. Kur'ân tarihiyle ilgili bölümleri şu şekilde sıralayabiliriz: Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın tarihi, Sahabe döneminde Kur'ân'ın tarihi, Sahabe sonrası dönemde Kur'ân'ın tarihi ve Kur'ân'ın Kıraatidir.

Peygamber döneminde Kur'ân'ın tarihi bölümünde el-Burhân ve el-İtkân'da Hz. Peygamber'e inen ilk âyetle ilgili farklı rivayetlerin nakledilmesiyle ilk inen âyetin hangisi olduğu konusunda görüş farklılıkları iki eserde de incelenmiştir. Zerkeşî bu konuyla ilgili üç görüş dile getirmiştir. İlk inen âyetin Alak Sûresi'nin ilk beş ayeti, Müddesir Sûresinin ilk ayetleri ve Fatiha Sûresinin tamamı şeklindedir. Suyûtî, Zerkeşîden farklı olarak Bismelenin ilk inen ayet olduğuna dair görüşü de eserinde zikretmektedir.

Kur'an tarihi'nin diğer bir konusunda son inen âyetin hangisi olduğu ile ilgili rivayetlerdir. el-Burhân ve el-İtkân'da son inen âyetin hangisi olduğuna dair net bir görüş belirtilmemiştir. Fakat Mâide Sûresinin üçüncü ayetinin son inen ayet olmadığı konusunda müelleflerimiz aynı görüştedirler.

Sahabe döneminde Kur'ân'ın tarihi bölümünde Zerkeşî ve Suyûtî Hz. Ebubekir ve Hz. Osman zamanının da meydana gelen faaliyetlerle ilgili rivayetleri zikretmişlerdir. Hz. Peygamber'in zamanında vahyin devam etmesi nedeniyle âyetler bir kitap haline getirilmemişti. Hz. Peygamber'in vefatından sonra savaşlarda hafızların şehit olması Müslümanlar arasında Kur'ân-ı Kerim'in kaybolması endişenin yayılmasına dolayısıyla Hz. Ebubekir tarafından dağınık halde bulunan Kur'an sayfaları Zeyd b. Sabit başkanlığında da bir komisyon tarafında toplanılarak Mushaf haline getirildi.

Hız. Ebubekir döneminde iki kapak arasında toplanan Mushaf ve Medine'de muhafaza edilmiştir. Genişleyen İslam coğrafyası, artan Müslüman sayısı ve İslam devletinin değişik yörelerinde uygulanan kıraat farklılıkları Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılmasını bir zaruret haline getirmişti. Çoğaltılan bu Mushaflar Hız. Osman döneminde çeşitli beldelere gönderilmiştir.

Kur'ân tarihi konuları içinde Kur'ân'ın cemi, istishanı yanı sıra âyetlerin ve sûrelerin tertibi konularını da içine almaktadır. Zerkeşî ve Suyûtî âyetlerin tertibinin bizzat Hız. Peygamber tarafından yapıldığı bu konuda nasların bulunduğunu belirtmektedirler. Muelleflerimiz sûrelerin tertibi konusunda bir ittifakın olmadığını rivayetler doğrultusunda a) Sûrelerin tertibinin Resûlullah tarafından yapıldığı b) Sahabe içtihadıyla yapıldığı c) Bir kısmının Peygamber tarafından bir kısmının sahabe içtihadıyla yapıldığı şeklindeki görüşleri eserlerinde zikretmektedirler.

Âyet ve sûrelerin sayıları, sahabe döneminde şahıslara özel Mushaflarda Kur'ân tarihi kapsamında olup Zerkeşî ve Suyûtî bu konuya dair bilgileri bir başlık altında temas etmektedirler. Suyûtî'nin âyetlerin sayıları konusunda Zerkeşî'den daha fazla malumata sahiptir. Zerkeşî, mevzuyla oldukça kısa tutmuştur. Suyûtî ise konuyu ulaşabildiği tüm rivayetleri aktarmaktadır.

İslam bilginleri tarafından müşkil bir konu olarak görülen “Yedi harf” meselesi Kur'ân tarihi konularındandır. Zerkeşî ve Suyûtî'nin rivayetler ekseninde Ahruf-i Seba'dan kıraatleri anladıklarını söylememiz mümkündür. Bununla birlikte yedi rakamının hakiki veya mecaz olup olmadığı noktasında net bir kanaate sahip değiliz. Kıraatler konusunda yedi harf meselesiyle de yakından alakalı olup Kur'ân tarihi çerçevesinde mütala edilen bir konudur.

Zerkeşî ve Suyûtî'nin mushafın noktalanması ve şekli ile alakalı verdikleri bilgiler rivayetlerden oluşmaktadır. Bu noktada kendi görüşlerini pek yansıtmamaktadırlar. Aktardıkları rivayetlerin içerikleri oldukça önemli olup konuyu bir bütün olarak görmemizi sağlamaktadır.

el-Burhân ve el-İtkân'ı Kur'ân tarihi açısından incelediğimiz bu çalışmada Suyûtî'nin el-Burhân'ı temel alıp eserini daha sistemli bir şekilde oluşturduğu ve rivayet çeşitliliği açısından bakıldığında günümüzdeki çalışmalarda faydalanılan temel kaynaklardandır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. **Müsned**, Mısır, 1368/1949.

Atıyye, Ebû Mumammed Abdulhak. **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdusselam b. Muhammed eş-Şâfî Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1422.

Aydınlı, Abdullah. **Hadis Islahatları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul 1978.

Azami, Muhammed Mustafa. **Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, trc. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Bâkılânî, Ebubekir b. Tayyib. **el-İntisâr li'l-Kur'ân**, thk. Muhammed İsâm el-Kudât, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1422.

Bakırcı, Selami. "Ukberî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, Cilt: 42, ss. 66-67.

Bekiroğlu, Harun. **Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013.

Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali. **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1414.

Birişik, Abdulhamit. "İbnu'n-Nâkıb el-Makdisî" **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, Cilt: 21, ss. 165-166.

Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. **el-Câmiu's-Sahihu**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992./1413.

Çetin, Abdurrahman. **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, Dergâh Yay. İstanbul, 1982.

Dânî, Osman b. Saîd b. Osman. **el-Beyân fî Addi Ayi'l-Kur'ân**, thk. Ğânim Kudûrî, Merkezu'l-Mahtûtât ve't-Turâs, Kuveyt, 1414.

Dânî, Osman b. Saîd b. Osman. **el-Mukni'fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr**, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhâvî, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, tsz.

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali. **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, thk. Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Beyrut, 1392.

Deliser, Bilal. “Hicri VIII. Asra Kadar Kur'ân İlimleri, el-Burhân'ın Yazılış Amacı ve Yöntembilim Oluşturma Çabaları Üzerine”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2016, ss.1-23.

Deliser, Bilal. “**ez-Zerkeşi'nin Kur'ân İlimlerindeki Yeri**”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

Demirci, Muhsin. **Kur'ân Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

Demirci, Muhsin. **Tefsir Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Dumlu, Ömer. **Kur'ân Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998.

Dumlu, Ömer ve Rıza Savaş. **Nuzül Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu**, İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2010.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. **Sünen**, Mısır, 1371/1952.

Ebû Ya'la el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali. **Müsned**, thk. Hasen Selim Esed, Daru'l-Me'mûn, Dimeşk, 1404.

Gökkır, Bilal. "Modern Dönemde Kur'an Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'an'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27, 2012, ss. 9-28.

İbn Ebû Davud. **Kitâbü'l-Mesâhif**, thk. Muhammed b. Abduh, el-Fâruk el-Hadîse, Kâhire, 1423.

İbn Hıbbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed el-Büstî. **Sahîhu İbn Hıbbân**, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. **Sünen**, Mısır, 1349

Karaçam, İsmail. **Kur'an'ı Kerimin Nüzülü ve Kırâati**, Nedve Yayınları, Konya, 1981.

Kehhâle, Ömer Rıza. **Mu'cemu'l-Müellifin**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

Keleş, Ahmet. "Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi Kur'an Ayetlerinin Tevkifiliği Konusunda Buhari Hadislerine ve Kur'an İlimlerindeki Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, Cilt:14, Sayı: 1, 2001, ss. 103-126,

Keskioğlu, Osman. **Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri**, TDV. Yay. Ankara, 1993.

Koçyiğit, Talât. **Hadis Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017.

Küçük, Raşit. "Abâdile", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt:1, s. 78.

Muhâsibî, Haris. **Fehmu'l-Kur'ân**, thk. Hüseyin el-Kuvvetlî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1391.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. **el-Câmi' u's-Sahih**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.

Hâkim, Nîsâbü'rî. **el-Müstedrek**, Beyrut, tsz.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **Sünen**, İstanbul, 1981,

Oflaz, Abdulhalim. **Kur'ân Tarihi Etrafındaki Düşünceler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Van, 2006.

Öztürk, Mustafa ve Ünsal, Hadiye. **Kur'ân Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

Sehâvî, Ali b. Muhammed b. Abdissamed. **Cemâlu'l-Kurra ve Kemâli'l-İkrâ**, thk. Mervan el-Atiyye- Muhsin Harâbe, Dâru'l-Me'mûn lil-Turâs, Dimeşk-Beyrut, 1418.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn. **ed-Dav'ü'l-Lâmî' fî A'yâni'l-Karni't-Tâsi'**, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, tsz.

Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman. **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân**, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut-Dâru'l-Ulûmi'l-İnsaniye, Dimeşk, 1414.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Müessesetü'r-Risale), yrz. 1420.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. **el-Mu'cemu'l-Kebir**, thk. Hamdi Abdilmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1415/1994.

Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud. **Müsned** thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Mısır, 1419.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. **Sünen**, İstanbul, 1401/1981,

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, thk. Asım b. Abdulmuhsin b. el-Humeydân, Dâru'l-Islâh, Dumâm, 1412.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407.

Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır. **el-Burhân fi Ulumi'l Kur'ân**, thk. Zeki Muhammed Ebu Seri, Daru'l Hadra, Riyad, 2009.